

פרויד בשירות הביוגרפיים: הרהורים על עלייתה (ונפילתה?) של הכתיבה הפסיכו-היסטורית

אריה דובנוב*

ב-1973 תהה הסופר דן צלקה מדוע לא כותבים בארץ ביוגרפיות, ואגב כך פרס את דעותיו לגבי הדרך הראויה לכתיבת ביוגרפיה:

על הביוגראף האידיאלי, קודם כל, לחבב בני אדם, להיות סקרן ומרותק אליהם, לגלות סובלנות לחולשותיהם ומוזרויותיהם ולהיות משועשע על ידם. עליו להתייחס לאדם לא כאל מיצר אמנות, מדע, או פילוסופיה, ובוודאי לא כאל נציג של משהו, אלא עליו להיות מאוהב בעצם קיומו של האדם, בעצם חייו. רק מתוך גישה כזאת יאיר לפניו הפרט הקטן והאופייני, שכל קורא ביוגרפיות זוכר אותו, גם אם הוא נתקל בו רק פעם אחת... בפרט, וזו אומנותו של הביוגרף, צריך להשתמש כאילו הומצא... כמובן, הביוגרף אינו יכול להמציא, אבל מתוך אלפי הפרטים אותם הוא חושף, עליו לבחור רק באלה השייכים לגיבורו בצורה הכרחית, מובנת מאליה, אידיאלית.¹

הביוגרפיה, אליבא דצלקה, נושאת בהכרח מאפיינים של יצירת אמנות. לעולם נותר בה דבר-מה שאינו מוגדר לחלוטין, ואותו לא ניתן להשלים אלא בכליו של האמן-סופר. אולם האם הדיוקן הביוגרפי הוא יצירת אמנות בלבד? גם היסטוריונית בולטת דוגמת אניטה שפירא, אשר ספרה אודות ברל כצנלסון היה לביוגרפיה הנמכרת ביותר בתולדות מדינת ישראל,² הדגישה במאמרה 'מסתורי הביוגרפיה' את העובדה 'שבכתיבת ביוגרפיה, כמו בכל כתיבה יצירתית, ההחלטות החשובות ביותר שמקבל המחבר הן החלטות אינטואיטיביות' וכי מלאכתו של הביוגרף דומה למלאכת האמן במובן זה שהמחבר 'הוא זה שקובע את הפרופורציות בין האירועים השונים, את סדרי הקדימויות לגבי סוגי המקורות; הוא שבחר את הזוטות הקטנות המעניקות לחומר היבש את לחלוחית החיים'.³ גם עבודה ייחודה של הסוגה הביוגרפית הוא שהיא 'מתעדת צורה כלשהי של יצירתיות' ואף יותר מכך, שכן 'יצירתיות זו היא המעניקה לגיבור את מעמדו המיוחד, מוציאה אותו אל מחוץ לנהר האנושי הכללי ומזכה אותו בפרק משלו בהיסטוריה'.⁴

האם יש לכתיבת הביוגרפיה שיטת עבודה המייחדת אותה? דומה כי שאלה זו כבדת-משקל לפחות כמו השאלה הרם קיימת מתודולוגיה המאפיינת את הכתיבה ההיסטורית כולה. סביר להניח כי מרבית הביוגרפים יסכימו כי מידה זו או אחרת של הזדהות עם מושא מחקרם, או לפחות אמפטיה כלפיו, הינה תנאי הכרחי לכתיבתה של ביוגרפיה מוצלחת. שפירא אף רמזה לכך שקיימת מערכת יחסים מורכבת בין הכותב למושא כתיבתו שכן 'הביוגרף מחפש גיבור שהוא יכול להזדהות איתו, מראש או בדיעבד, במודע או שלא במודע' וכי 'הביוגרף חי באמצעות הביוגרפיה את חייהם של אחרים'.⁵ אולם מאחורי דברים אלה מסתתרות הנחות פילוסופיות מרחיקות לכת. למעשה, בטעונו זה המשיכה שפירא, בידועין או שלא בידועין, את מסורת הכתיבה ההיסטורית המבקשת לא רק לשחזר את אירועי העבר אלא להצליח 'לחשוב מחדש את מחשבת העבר', כפי שכינה זאת הפילוסוף וההיסטוריון הבריטי ר. ג'. קולינגווד (Collingwood). הואיל ומושא החקירה הייחודי של ההיסטוריון הוא האדם ולא הטבע, טען קולינגווד בכתביו, על ההיסטוריון לפתח שיטת חקירה המתבססת על העובדה שהוא דומה במהותו למושא החקירה שלו. אנושיות משותפת זו, סבר, צריכה להוביל את ההיסטוריון אל הבנה טובה יותר של אנשי העבר. להבדיל מאיש מדעי הטבע אשר מסוגל לתאר אך ורק את האספקטים החיצוניים של התופעה אותה הוא חוקר, טען קולינגווד, ההיסטוריון מסוגל לרדת אל נבכי נפשם של גיבוריו ולחשוב באופן פעיל את מחשבותיהם ובאופן זה להבין באופן מעמיק יותר את דילמות העבר. אותה חשיבה אקטיבית מחדש (ובלשונו של קולינגווד: re-enactment of past thought), הייתה בעיני קולינגווד וממשיכי דרכו מתודה המייחדת את מדעי-הרוח בכללם ואת הכתיבה ההיסטורית בפרט ביחס למדעי-הטבע והחברה.⁶

אף שקולינגווד התייחס אל הכתיבה ההיסטורית בכללה ולאן דווקא לכתיבת ביוגרפיות היסטוריות, קשה להעלות על הדעת תחום מחקר אחר המעמיד במקום כה מרכזי את הניסיונות ליחשיבה מחדש של מחשבת העבר כמו הביוגרפיה ההיסטורית. מבחינה זו אין ספק כי אִמְנֵנוּת כתיבת הביוגרפיה דורשת מן העוסקים בה לרכוש מיומנות רבה של 'חשיבה מחדש' או לפחות יכולת לראות את העבר מן הפרספקטיבה של גיבורי העבר. על פי רוב גם קוראיה ומבקריה של הביוגרפיה יעריכו אף הם את מידת אמינותה ומקצועיותה של הביוגרפיה על סמך מדד זה, מעורפל ככל שיהיה. סביר להניח, אם כן, שגם ביוגרפים שיעדיפו שלא לגלוש אל תיאור כה מפורט של שלל ההנחות הפילוסופיות העומדות מאחורי כתיבתם ויעדיפו להסתפק בתיאור אינטואיטיבי יותר של שיטת עבודתם וודאי יסכימו כי אין כותב המעניק משקל רב יותר לניסיון להיכנס לנעליו (או לראשו) של האחר מן הביוגרף.

במסה זו אבחן דווקא את אחת ממגמות הכתיבה שאפיינה כותבי ביוגרפיות שנרתעו מהאופי האידיאליסטי והספקולטיבי של מלאכת השחזור ההיסטורית שהם מבצעים ועל כן ביקשו לשוות לה אופי קפדני ומדעי יותר. במהלך המאה העשרים, לאחר שהפסיכולוגיה בכלל והפסיכואנליזה בפרט קנו לעצמן מוניטין של מדע, החלו ביוגרפים מסוימים, ובייחוד אלה שביקשו להעמיד את הכתיבה הביוגרפית על יסודות איתנים מבחינה מתודולוגית, לטעון כי על הביוגרף להמיר את הניתוח האימפרסיוניסטי והמופשט של אופי גיבוריו בשימוש קפדני ומדעי יותר בכלי הפסיכולוגיה הדינאמית. הנחת-המוצא של כותבים אלה הייתה פשוטה למדי: אם מטרת הביוגרף היא להבין את נפשו של האדם

* החוג להיסטוריה כללית, האוניברסיטה העברית שברושלים 91905. amdubnov@mscc.huji.ac.il
מאמר זה התקבל לפרסום בכתב העת "אלפיים".

האחר, מניעיו, תודעתו, והסיבות להתנהגותו, מדוע שלא יאמץ את שיטות העבודה של המדע המתמחה בכך? שאלה רטרורית זו היא שהוצגה כהנחת העבודה הבסיסית של קבוצת הפסיכולוגים, הפסיכיאטרים וההיסטוריונים אשר כינו עצמם בשם 'פסיכו-היסטוריונים' (psycho-historians) ו'פסיכו-ביוגרפים' (psycho-biographers) בהם אבקש להתמקד במסגרת מסה זו.⁷

ברצוני לטעון שאת עלייתה של מגמת כתיבה ואופנה אינטלקטואלית זו יש להבין על רקע מספר גורמים הקשורים באופי הדיסציפלינה ההיסטורית והפסיכולוגית כאחד. ראשית, הפסיכו-ביוגרפיה, כפי שאראה בחלקו הראשון של המאמר, סיפקה קרקע פורייה לאבי התורה הפסיכואנליטית, זיגמונד פרויד, כאשר ביקש להרחיב את התוקף והטווח של שיטתו על ידי החלתה על דמויות העבר. ראוי להדגיש, אפוא, כי האנליזה הנפשית של דמויות העבר לא הייתה בגדר שעשוע אינטלקטואלי מבחינתו של פרויד ותו לא, אלא הצעד הבא המתבקש וההגיוני לפיתוחה וביסוסה של שיטתו. לדחיפה של ממש זכותה מגמה זו, כפי שאראה בחלק ב', כאשר נולד הצורך לספק אנליזות פסיכולוגיות ודיוקנאות אישיותיים של האוכלוסייה החיה תחת המשטרים הפאשיסטיים והקומוניסטיים באירופה. הטוטאליטריזם סיפק, מבחינה זו, הזדמנות נוספת למדע הפסיכולוגיה להרחיב את טווח פעילותו ולהוכיח מה מידת תחולתו ושימויותו. באותו אופן אין לראות את מפעלו של הפסיכואנליטיקאי הדני אריק אריקסון (Erikson), אביה של תורת הפסיכולוגיה ההתפתחותית, במנותק מחיבוריו הפסיכו-היסטוריים: מבחינתו של אריקסון, כפי שאראה בחלק ג', הביוגרפיות שחיבר אודות המהטמה גנדי והפרורמטור מרטין לותר, שימשו כהדגמה מופתית לתורתו.

שנית, יש לראות את עלייתה של הפסיכו-היסטוריה כחלק ממגמה כללית יותר בהיסטוריוגרפיה של המאה העשרים שהעדיפה לזנוח את החיפוש אחר מתודולוגיה המייחדת את ההיסטוריון והעדיפה לאמץ שיטות אינטרדיסציפלינריות. לסוגיה זו יוקדש חלקו האחרון של המאמר. ואכן, בדומה להיסטוריונים רבים אחרים במחצית השנייה של המאה העשרים, גם הפסיכו-היסטוריונים פעלו בצומת בה נפגשה הדיסציפלינה ההיסטורית עם מדעים שכנים תוך שהיא שואלת מהם את שיטות המחקר שלהם לצרכיה שלה. ברצוני לטעון, אפוא, כי בבסיסו של התפלגות האינטלקטואלי המרתק הקרוי 'פסיכו-היסטוריה' אנו מגלים מעין תנועה דו-סטריית של שתי דיסציפלינות שונות. כשם שפרויד ביקש להרחיב את הפסיכולוגיה כך שזו תישק להיסטוריה, ביקשו היסטוריונים רבים, שטענו שאופייה של הדיסציפלינה ההיסטורית הוא אקלקטי ממילא, להרחיב את תחומה של הכתיבה ההיסטורית כך שזו תכלול גם את הפסיכולוגיה. אם ההיסטוריון ממילא אינו חמוש במתודה מדעית הייחודית לו, טענו הללו, והוא מאמץ חזור ואמץ שיטות חקירה מהסוציולוגיה האנתרופולוגיה והכלכלה, מדוע עליו להדיר רגליו משדה הפסיכולוגיה?

הדגשת הצורך להפוך את החקירה ההיסטורית למעבדה רב-תחומית המשלבת ושואלת מתודות ממדעים שכנים, שימשה כנימוק קבוע בפי פסיכו-היסטוריונים שביקשו להצדיק את מלאכתם. את שורשיו של טיעון מסוג זה אנו מוצאים כבר ב-1904 אצל ההיסטוריון הגרמני קרל גוטפריד למפרכט (Lamprecht), שטען בתוקף שההיסטוריה היא בראש ובראשונה מדע פסיכו-סוציולוגי וכי 'עלייתן של הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה בעשורים האחרונים... מהווה התחלה חדשה בכתיבתה של היסטוריה תרבותית ובפיתוחה של מתודה שתספק את היסודות לתחילתה של מתודה פסיכו-סוציולוגית אינטנסיבית'.⁸ למפרכט היה, אמנם, סנונית ראשונה שהקדימה את זמנה, לפחות בכל המדובר במאמץ של היסטוריונים לפתח מתודה היסטורית העושה שימוש בפסיכולוגיה, אולם קו טיעון דומה אנו מוצאים גם למעלה מחצי מאה מאוחר יותר בנאום הנשיאות הפרוגרמטי שנשא נשיא החברה ההיסטורית האמריקאית, ההיסטוריון ויליאם ל. לנגר (Langer). מבחינתו של לנגר, איש אוניברסיטת הרווארד ואחת הדמויות הדומיננטיות ביותר בקהילת ההיסטוריונים האמריקנית של המאה העשרים, אימוץ מודע ומוצהר של תיאוריות פסיכולוגיות לצורך הפקת אנליזות היסטוריות (להבדיל מהשימוש בהנחות או באינטואיציות פסיכולוגיות בלתי-מבוססות מבחינה מדעית) הינה 'המשימה הבאה' העומדת לפיתחה של קהילת חוקרי ההיסטוריה. נאומו של לנגר, אשר פתח את גיליון ינואר 1958 של כתב-העת היוקרתי *American Historical Review*, יכול, אפוא, לשמש כמניפסט לפסיכו-היסטוריונים. מבחינתו של לנגר קיים היה

'צורך דחוף להעמיק את ההבנה ההיסטורית שלנו באמצעות חקירה של המושגים והממצאים של הפסיכולוגיה המודרנית. ובכך איני מתכוון לפסיכולוגיה הקלאסית או האקדמית אשר, למיטב הבנתי, הינן בעלות זיקה מועטה בלבד לבעיות היסטוריות, אלא לפסיכואנליזה ולפיתוחים ולוריאציות המאוחרות שלה אשר כלולים במונחים "פסיכולוגיה דינאמית" ו"פסיכולוגיית המעמקים" (depth psychology).'⁹

בנאום זה לנגר העניק למעשה את הגושפנקא הרשמית מצידם של ההיסטוריונים לפסיכו-היסטוריה. מבחינתו אי-הכרה בענף ידע חדש זה אינה יכולה להיות מנומקת אלא כקביעון שמרני: 'נטייה זו של ההיסטוריונים להיקבר בתוך שמרנותם נראית לי מצערת. מה שבאופן עקרוני יכול היה להיות מעלה הופך [באופן זה] למגרעה, כשאנו [ההיסטוריונים] מצמצמים את היכולות האינטלקטואליות שלנו לעבר העבש, תוך שאנו מונעים מעצמנו מלפתוח אופקים חדשים כפי שבני דודינו במדעי הטבע עושים באופן מתמיד. אם אנו רוצים לנוע קדימה, הרי שאנו חייבים שיהיו לנו רעיונות חדשים, זוויות ראייה חדשות, וטכניקות חדשות'.¹⁰

באמצעות כליה של פסיכולוגיית המעמקים, טען לנגר, נוכל להבין טוב יותר לא רק דמויות כגון מרטין לותר אלא אולי אפילו תופעות רחבות ממדים כמו המגיפה השחורה. רק לאחר שנשא את נאומו נודע לנגר כי הפסיכולוג אריק אריקסון עסוק בכתיבת ביוגרפיה על לותר, וקריאתו הנרגשת של ההיסטוריון גם נגעה לליבו של אריקסון, שפנה אל לנגר בבקשה שייקרא את ההגהות לספרו.¹¹ אנקדוטה קטנה זו מדגימה היטב את הקשר הדו-סטרי שבין ההיסטוריוגרפיה לפסיכולוגיה. דיאלוג פורה זה הוא שהוליד את הפסיכו-היסטוריה והפסיכו-ביוגרפיה. ללא ספק הקבלה הנלהבת של כתיבה מסוג זה נובעת גם מהצלחתה של הפסיכולוגיה בפרט והפסיכואנליזה בפרט לקנות לעצמן מעמד של מדע ולחדור לתוך השיח היומיומי. כאשר היסטוריון שמרן באופיו כז'אק ברזון (Barzun) פנה ב-1974 לבקר את האופנה הפסיכו-היסטורית הוא ידע לציין כי במילון וובסטר מצוינים כבר מאה וארבעים מונחים שונים בשפה האנגלית אשר מבוססים על התחילית psycho-, וכי כמות זו גדולה פי שתיים מזו המצויה במהמדרה הקודמת של המילון שהופיעה שלושים וחמש שנים קודם לכן.¹²

מהם שורשיו של דיאלוג פורה זה בין ההיסטוריונים לפסיכולוגים, ומה היו הנחות היסוד של סוג זה של חקירה בנפש של אדם שאינו עוד בין החיים? לצורך כך נפנה אל זיגמונד פרויד.

I. הנשר או העיט? פרויד ודה-וינצ'י (1910).

ב-1910, אותה שנה בה הקים את החברה הפסיכואנליטית הבינלאומית, פרסם זיגמונד פרויד את מסה בשם 'זיכרון ילדות של לאונרדו דה-וינצ'י'¹³, אותה ניתן להכתיר בתואר היצירה הפסיכו-היסטורית הראשונה. במרכז של מסה זו עמד טיעון פרובוקטיבי למדי שכן הפסיכואנליטיקאי הווינאי טען בה בתוקף כי על סמך קריאה ביומניו של דה-וינצ'י ויישום כלי המחקר של מדע הפסיכואנליזה ניתן לחשוף את ההומוסקסואליות המודחקת של האמן הרנסנסי הנודע ואף להסביר באמצעותה את פוריותו האדירה כיוצר. מה הייתה השיטה שהנחתה את פרויד? כמי שסירב בכל תוקף לפרש אופני התנהגות, ולו המקריים ביותר, כגון פליטת פה או הערת אקראי, כעניין חסר משמעות, התבסס פרויד על דיווח ביומנו של דה-וינצ'י בו תיאר האמן הרנסנסי את זיכרונותיו וחלומותיו. אחד מתיאורים אלה עורר את תשומת ליבו של פרויד במיוחד: היה זה תיאור של חלום שחלם דה-וינצ'י כילד רך בימים, בו הוא שוכב כתינוק בעריסתו בעת שאל שפת העריסה מגיח עוף דורס כלשהו אשר היכה בזנבו על פיו של האמן-התינוק. היה זה חשוב לפרויד להדגיש כי העוף הדורס שהגיח לבקר את התינוק היה נשר. זאת משום שבאותה תקופה בה ניתח פרויד חלום ילדות קצרצר זה היה גם עסוק ביצירת ייצוג פסיכואנליטי חדש בדמות הנשר. פרויד, שרותק כל ימיו על ידי הסימבוליקה והפגאניות של התרבות המצרית, מצא בדמות נשר קשר ישיר לאלה המצרית מוט שראשה הוא ראש נשר. מתוך טבעם האנדרוגיני של האלילים המצריים הסיק פרויד כי הופעתו של נשר, מייצג האלילות הפאלית, בחלומו של דה-וינצ'י אינה מקרית. היא היא המעידה, טען פרויד, על אותה הומוסקסואליות מודחקת.¹⁴

בדומה לצלקה, מעריץ הפרטים הקטנים, גם המקורות אשר שימשו את פרויד היו מצומצמים: רישום אנטומי של גוף גבר ואישה מתעלסים אשר כלל שרטוט אנטומי מוטעה של זווית חדירת הפאלוס היה למעשה המקור היחיד, מלבד תיאור החלום, אשר אפשר לאבי הפסיכו-אנליזה לקבוע באופן חד-משמעי כי לאונרדו לא רק מספק דוגמא מצויינת להומוסקסואליות מודחקת אלא שאפילו גאוניותו כיוצר נובעת מנטייה אסורה זו. או בלשונו של פרויד: 'בשוקלנו את ההפגש של יצר-המחקר החזק כל כך של לאונרדו עם הצטמקות חיי המין שלו – חיים שנתמצו במה שקרוי הומוסקסואליות אידיאלית – נהיה נוטים לראות בו מקרה מופת לטיפוס השלישי שלנו...[בו] התאוה מתעדת לכתחילה ולובשת צורה של תאוות-דעת ונאחות ביצרי החקירה לחיזוק עצמה. גם כאן נעשית החקירה במידה מסוימת לגורם-של-כפייה ולתחליף לפעילות המינית'.¹⁵

לא רק עוצמתו אלא גם חולשתו של הניתוח הפרוידיאני נבעו מהעובדה שדימוי הנשר סיפק את הבסיס לאנלוגיה שיצר פרויד בין התרבות הסימבולית של המצרים הקדמונים לבין הפנטזיה הילדותית של דה וינצ'י בתקופת חיו הטרום-אדיפלי. בדיעבד נסתבר כי דבקותו של פרויד בפרטים הקטנים הייתה לו לרועץ, שכן אבחנתו התמוטטה לחלוטין לכשנתברר כי הוא הסתמך על תרגום מוטעה של המקור האיטלקי, וכי המילה האיטלקית שמופיעה ביומניו של דה וינצ'י מציינת 'עיט ולא נשר'.¹⁶ אולם ההסבר הפסיכו-אנליטי של פרויד נותר אלגנטי ופרובוקטיבי כאחד. ראשית, פרויד הפך את היוצרות כאשר טען כי האמנות והמחקר של דה-וינצ'י נבעו מתוך מצוקתו הנפשית, ולא להיפך. הייתה מידה רבה של מפוכחות אנטי-רומנטית, האופיינית למחבר המסה *תרבות ללא נחת*, בהצגת הטענה כי גדול אמני הרנסנס הונע בעצם על ידי נירוזה. היה זה לא רק מסר סמוי אודות מקור הנביעה של תרבות המערב, אלא גם דחייה של המושגים הרומנטיים של גאונות או יצירתיות מתוך דחפים אינסטינקטיביים. ראוי לשים לב, לפיכך, שבניגוד לגיבורי ביוגרפיות רבות (כולל גיבורי הביוגרפיה לשיטתה של שפירא), שהביוגרפיה מדגישה את ייחודיותם וחד-פעמיותם, הרי שכאן עשה פרויד את ההפך הגמור כשהשתמש באחד מסמלי היצירתיות והמקוריות כדי להראות כי הוא סבל, למעשה, מאותם תסביכים נפשיים מהם יכול לסבול כל אחד ואחד. מה שהסביר את יצירתיותו הייתה עוצמת ודרגת התסביכים הנפשיים שלו בראש ובראשונה ולא מתת-אל או כשרון מולד יוצא מגדר הרגיל. בסופו של דבר הייתה סוג של האחדה או דמוקרטיזציה מעודדת בטיעונו של פרויד שכן דומה היה שמעתה יכול היה כל אדם לטעון, בהתבסס על מסה זו, כי מה שהפך את לאונרדו ליוצר כה בולט היה עניין של דרגה ומינון ולא תוצר של מהות יוצאת מגדר הרגיל. לאונרדו היה ללאונרדו בראש ובראשונה בגלל – או בזכות – עוצמת הנירוזה שלו, ולא בגלל איכות מיוחדת ונסתרת כלשהי הנעדרת מכל בן תמותה אחר.

שנית, מלבד הקעקוע של ההסברים הרומנטיים לנפשו של האדם, הונע פרויד בראש ובראשונה על ידי השאיפה להרחיב את התוקף של מושא החקירה הפסיכו-אנליטי. כאשר הפסיכואנליזה הוכיחה מעל לכל ספק כי היצירתיות של דה וינצ'י היא פועל יוצא של נטיותיו המיניות ושל האירועים שעיצבו את אישיותו בשנות חייו המוקדמות היא הוכיחה, לשיטת פרויד, כי גם שדה המחקר ההיסטורי יכול לספק לה מקרים לפענוח. הפסיכואנליזה, סבר פרויד, הוכיחה כי הינה מדע לכל דבר גם, בין השאר, משום שהראתה שהיא מסוגלת לספק לנו הסבר סיבתי. יתרה מזו: אף שאין ביכולתו לטפל בדמות היסטורית שהלכה לעולמה, האמין פרויד באמת ובתמים כי אין מגבלה עקרונית שתמנע מהפסיכואנליזה לספק דיאגנוזות ולזהות את דפוסיים אישיותיים דומיננטיים בדמויות שאינן בין החיים. היומרה הגלומה בסוג זה של ניתוח הייתה אדירה. מעתה יכלו פסיכו-היסטוריונים – מושג שטרם נטבע בזמנו של פרויד – לטעון שכדי לזהות סימפטומים ולנתח אותם על פי המילון הפסיכואנליטי אין צורך שהדמות ההיסטורית תבקר בקליניקה. הרי המסה אודות דה וינצ'י מספקת דוגמא מופתית לכך שמספיק לסקור את המקורות ההיסטוריים (הויזואליים והטקסטואליים כאחד) והעדויות אודות משפחתו ותולדות חייו של דה-וינצ'י כדי להסיק באופן שאינו משתמע לשתי פנים כי לפנינו אדם ניוורטי שהסימפטומים שלו מהווים תחליף לפעולות הדחקה מן הילדות, וכי אדם זה 'הפך את התאוה לתשוקת דעת, ומכאן שהיה מתמסר למחקר באותה התמדה, באותן יציבות והעמקה, שמקורן בתאוה'.¹⁷

פרויד לא הסתיר את העובדה שבכתיבת המסה על דה וינצ'י כוונתו הייתה גם ליצור סוג חדש של כתיבה ביוגרפית. אולם לשיטתו כתיבה זו שונה בתכלית מהכתיבה המתבססת על אקט ההזדהות לבדו. אדרבא, מבחינתו של פרויד ביוגרפיה אשר מונחית על ידי ההזדהות וההערצה של הביוגרף את גיבורו הינה ביוגרפיה לקויה ובלתי-מדעית. זאת, משום שהיא אינה מעידה דבר על מושא המחקר, אלא על הפנטזיות והצרכים הפסיכולוגיים של הביוגרף עצמו:

...ביוגרפים כרוכים במיוחד מעצם טיבם אחרי גיבורם. תכופות בחרו בו כמושא לעיוניהם, משום שמלכתחילה נודעת לו מהם חיבה מיוחדת מטעמים שברגש אישי, ואזי המעשה שלפניהם הוא מעשה אידיאליזציה, שתכליתו לשבץ את האדם הגדול בתוך שורת אנשי-המופת האינפנטיליים שלהם ולחזור ולהחיות אותו בערך לפי דמות-האב מימי ילדותם. למען משאלתם זו מוחקים הם בדיוקנו את הקווים האינדיבידואליים, מיישרים את עקבות מאבק-חייו במכשלות מלגו ומלבר, אין דעתם סובלת שידבקו בו אף שיירי חולשתו של אדם שאינו בגדר כליל השלמות, וסופם שהם משווים לו באמת דמות אידיאלית קרה וזרה במקום להראותו לנו כאדם שאנו יכולים לראותו כקרוב לנו, ולו אך במעט. וצר הדבר שהם עושים כך, שכן בדרך זו מקריבים הם את האמת למען אשליה, מחמת הזיות-ילדות שלהם מחמיצים הם שעת-כושר שנודמנה להם לחזור לסודות המופלאים ביותר של טבע האדם.¹⁸

המחקר הפסיכואנליטי יכול, אפוא, אליבא דפרויד, להעניק את הכלים שיסייעו ליצור ביוגרפיות 'מדעיות' יותר, או לכל הפחות ספקולטיביות פחות. הנפש, לתפיסתו, היא מכניזם הניתן לחקירה וכאשר הדמות ההיסטורית הנחקרת מספקת לנו מספיק מקורות (או 'חומרים היסטוריים' בלשוננו) המעידים על מבנה אישיותה ניתן בהחלט לבצע מחקר פסיכואנליטי בדמויות שעברו מן העולם. דווקא בשל החשש שמא חזית היסטורית חדשה זו של הפסיכואנליזה תמוטט את המפעל כולו דאג פרויד לסייג את הטווח האפשרי של מחקר כזה. אולם בהסתיוגות זו דאג פרויד להדגיש כי טעותו האפשרית של מי שעתיד להיקרא כעבור שנים בשם פסיכו-היסטוריון לא תוכל להעיד על אי תקפותה של התיאוריה הפסיכואנליטית, אלא על מגבלתה של ההיסטוריוגרפיה אשר אינה יכולה תמיד להעמיד לרשות הפסיכואנליזה את חומרי הגלם הדרושים לה לצורך החקירה. לדבריו:

'חייבים אנו לציין בצורה כללית לגמרי את תחום תחולתה של הפסיכו-אנאליזה בביוגרפיקה, בשביל שלא ייזקק לנו ככישלון כל הסבר שלא נתיישב לנו מן הניתוח הזה. המחקר הפסיכו-אנאליטי נעזר בחומר הנתונים מקורות חיי הנחקר, מצד אחד דברי-אקראי שמקורם באירועים ובהשפעות הסביבה, ומצד אחר תגובות היחיד שנמסרו לנו. הפסיכו-אנאליזה מסתמכת על הכרתה את דרכי פעולתם של המכאניזמים הנפשיים, ועל בסיס זה מבקשת היא לבדוק בדיקה דינאמית את מהותו של היחיד מתוך תגובותיו, לחשוף את הכוחות היצריים הנפשיים הקמאיים שלו, את גלגוליהם ואת התפתחותם המאוחרת יותר. אם מצליחה היא לעשות זאת, מתפרשת דרך החיים של האישיות מתוך שיתוף-פעולה של המערכות והגורל, של הכוחות הפנימיים והחיצוניים. ואם אין ניסיון כזה מביא תוצאות בטוחות – ומקרהו של ליאונרדו הוא אולי מקרה אשר כזה – הרי שאין לתלות את הקולר לכך במתודיקה המשובשת או הבלתי-מספיקה של הפסיכו-אנאליזה, אלא בעובדה, שהחומר על האיש אשר המסורת העמידה לרשות הפסיכו-אנאליזה מפוקפק ולקוי. הכישלון הוא כישלוננו של המחבר, שביקש לאכוף על הפסיכו-אנאליזה מתן חות-דעת על סמך חומר כה בלתי-מספיק.¹⁹

II. הפסיכו-היסטוריה תחת צל הטוטליטאריזם

הפסיכולוגים, שלא לדבר על ההיסטוריונים, לא מהירו להרים את הכפפה שזרק להם פרויד. כאשר חוקר הרפורמציה האמריקני הנודע פרסרד סמית' (Smith) בחר להציג את אבי הפרוטסטנטיות מרטין לותר כאישיות נורוטיית במאמר בשנת 1913 הוא היה יוצא דופן למדי בקרב ההיסטוריונים וגישתו נתפסה כנועזת וחדשנית.²⁰ נוסף על סמית' עסק גם הפסיכיאטר קרל אברהם, תלמידו וידידו הקרוב של פרויד, בדמותם של האמן גיובאני סגנטיני (Segantini; 1911) והמלך פרעה אחנתון (1912) במחקריו,²¹ אולם מחקרים אלה הם כמעט היחידים בדורם. למרות שכלי הניתוח המרכזיים של התורה הפסיכואנליטית כבר היו בשימוש בין שתי מלחמות העולם, מחקרים פסיכיאטריים ופסיכולוגיים מעטים בלבד שמושא מחקרם היה דמות היסטורית נכתבו לפני שנות החמישים. מאמרים אחרים מהתקופה אשר הביעו התלהבות מהנתיב שפרויד סלל לממשיכיו נשאו על-פי-רוב אופי תיאורטי יותר, ולא נטו ליישם את מסקנותיהם על מקרי-מבחן (case studies) ספציפיים.²²

למעשה, עד מותו בספטמבר 1939 היה פרויד עצמו הממשיך העיקרי של המגמה אותה פתח בחיבורו על דה-וינצ'י: חיבורי ההמשך, דוגמת זה על דוסטויבסקי (1928) ופרשנותו מעוררת המחלוקת לדמותו של משה רבינו (1934),²³ נקראו על ידי רבים אך עוררו ביקורת עזה הן על ידי פסיכולוגים והן על ידי היסטוריונים, ופרויד הוצג כמי שמסיק מסקנות נחפזות על סמך פרטים שאינם רק שוליים אלא גם מוטעים.²⁴ מכתבו של פרויד מ-1928 לסופר, המבקר והבוהמין האנגלי הנודע ליטון סטרייצי (Strachey), בו הילל את ספרו אודות המלכה אליזבת כמעיד על רגישות פסיכולוגית גבוהה, מוכיח במידה רבה כמה מעטים היו ממשיכיו של פרויד בימי חייו. 'כהיסטוריון', כתב פרויד לסטרייצי, '...הוכחת שאתה רווי ברוח הפסיכואנליזה... וידעת כיצד לאתר באישיותה הבוגרת [של המלכה אליזבת] את הרשמים של ילדותה, ולגעת במניעיה הכמוסים ביותר'.²⁵ אולם סטרייצי, על אף מילות השבח, לא היה פסיכולוג או היסטוריון וראה עצמו כמחבר רומאנים העושה שימוש בתובנות פסיכולוגיות באופן שאינו שיטתי בהכרח. התמצאותו של סטרייצי בתורת פרויד לא נבעה מלימוד מסודר אלא בעיקר משיחות ממושכות עם אחיו גיימס, מתרגםם של כתבי פרויד לאנגלית, וממעורבותו בחוג בלומסברי (Bloomsbury). השימוש במושגים פסיכואנליטיים שימש את סטרייצי יותר כדי לחשוף את הצביעות החברתית, לנגח יריבים או ללעוג לדמויות ויקטוריאניות מאשר ככלי לניתוח מדעי קפדני מהסוג לו שאף פרויד. ככל סופר מחונן ניחן סטרייצי ברגישות פסיכולוגית גבוהה, אמנם, אך קשה יהיה לראות ביצירתו, גם אם המדובר בסדרת הדיוקנאות המפורסמת אודות הויקטוריאנים המכובדים (Eminent Victorians, 1918), פסיכו-ביוגרפיה במובן המדעי המחמיר לו התכוונו פסיכולוגים או היסטוריונים שהשתמשו במונח בשנים מאוחרות יותר.

הצלחתה המאוחרת יחסית של הפסיכואנליזה לקנות לה אחיזה של ממש בקרב הממסד האקדמי בארצות-הברית, כמו גם סדרת ההתפצלויות לענפי משנה בתוך הפסיכולוגיה בכלל והפסיכואנליזה בפרט והקמתן של אסכולות מתחרות לאלה של פרויד מסבירים מדוע התקשה אבי הפסיכואנליזה להעמיד פסיכו-היסטוריונים שימשיכו אותו עוד בימי חייו. האינפלציה של השימוש במונח הקשתה אף היא על שמירת אחידות. מהמחצית השנייה של שנות העשרים ואילך פילוסופים דוגמת אדמונד הוסרל (Husserl) ומרטין היידגר (Heidegger) החלו להשתמש במונח פסיכולוגיה במובן שונה לחלוטין מזה של פרויד,²⁶ ופסיכואנליטיקאים דוגמת קרל יונג (Jung) ואלפרד אדלר (Adler) ושאר יניאו-

פרוידיאנים' העמיקו אך גם שינו את מושגי-היסוד של אבי הפסיכואנליזה.²⁷ למרות קורפוס הכתבים העשיר שנכתב באותם שנים בנושאים פסיכואנליטיים, כמעט ואיננו מוצאים יורש לפרויד הפסיכו-ביוגרף. גם בכתב העת הבינלאומי לפסיכואנליזה (*International Journal of Psycho-Analysis*) שהוקם ב-1920, ובסדרת ההרצאות שנישאו בקונגרסים הבינלאומיים לפסיכואנליזה במהלך שנות העשרים והשלשים, הוקדשו מרבית ההרצאות והמאמרים לנושאים אחרים, ומעטים בלבד העזו להסתכן בסוג כזה של כתיבה.

אין זה מפתיע, לפיכך, שההיסטוריונים הראשונים שעשו שימוש במונח 'פסיכו-היסטוריה' לצורך ציון שיטת מחקרם לא התכוונו לאמץ דווקא את שיטותיו של פרויד. כך, למשל, כאשר ההיסטוריון גיימס הארווי רובינסון (Robinson) קרא ב-1912 בספרו *היסטוריה חדשה (New History)* לעשות שימוש בפסיכולוגיה, לא הייתה זו הפסיכואנליזה הפרוידיאנית שעמדה לנגד עיניו.²⁸ קשה יהיה להבין מדוע זכתה הכתיבה הפסיכו-ביוגרפית לקבלת פנים כה נלהבת בשנים מאוחרות יותר בקרב קהילת ההיסטוריונים בארצות הברית ללא התייחסות ליותם של התירה אחריה קבוצת 'ההיסטוריונים החדשים' (New Historians) שהתרכזה באוניברסיטת קולומביה על ההיסטוריוגרפיה האמריקאית של המאה העשרים. אולם, כאמור, בפרוגרמה הפרוגרסיבית של קבוצה זו, אשר הייתה עוינת לפילוסופיה של ההיסטוריה ושמה את יהבה על שיטות המחקר של מדעי החברה אשר ירחיבו את תחומה של הדיסציפלינה ההיסטורית, לא היה מקום מיוחד לפסיכואנליזה. גם כאשר קריאתו של רובינסון נענתה כעבור שנים ספורות על ידי תלמידו, ההיסטוריון והסוציולוג הרוויזיוניסטי הארי אלמר ברנס (Barnes), לא היה בכוונתו של ברנס לייחס משקל מיוחד למשנתו של פרויד.²⁹ היה זה ברנס, ראוי לציין, שטבע את המונח 'פסיכו-היסטוריה' במאמרו בשנות העשרים.

בעוד שפרויד לא הצליח להעמיד יורשים למגמת הכתיבה הפסיכו-היסטורית בימי חייו, היה זה הטוטליטריזם הגרמני, ומאוחר יותר זה הסובייטי, שהצילו את מגמת הכתיבה הזו מכיליון. בפועל, כאשר ההקצנה האידיאולוגית עוררה את הפסיכולוגים לנסות להסביר את סוד ההצלחה של המשטרים האידיאולוגיים החדשים שקמו באירופה באמצעות כלי הפסיכולוגיה הם ייסדו מחדש, למעשה, את מגמת הכתיבה של פרויד.³⁰ מבחינה זו נקל לראות עד כמה דווקא הפסיכיאטרים והפסיכולוגים, ולא ההיסטוריונים, הגיבו מהר וגייסו את אומנותם לצורך הסבר למאורעות זמנם: אלפרד אדלר, שהסתכסך עם פרויד ופרש מן האגודה הפסיכואנליטית ב-1911, הציע כבר ב-1918 הסבר לבולשביזם במונחים פסיכולוגיים,³¹ הפסיכואנליטיקאי וחוקר המיניות האוסטרי הנודע והנתון במחלוקת וילהלם רייך (Reich) פירסם כבר ב-1933 את ספרו *פסיכולוגיית החמון של הפאשיזם (Massenpsychologie des Faschismus)* שהוביל לגינוי על-ידי הנאצים,³² ואילו הפסיכולוג היהודי-גרמני קורט לוין (Lewin) הסביר מהם ההבדלים המהותיים במבנה האישיות האמריקאית לעומת זו הגרמנית עוד ב-1936.³³ קל וחומר כי כל אחד מהם השתמש בדיקנאות הפסיכולוגיים כדי להדגים ולאשש את העקרונות המייחדים את שיטתו: אדלר הדגיש את מקומו של רגש הנחיתות בעיצובה של אישיות הנכנעת לבולשביזם, רייך המרקסיסט קישר בין הדיכוי של המיניות המאפיינת את המוסר הבורגני לבין עלייתו של מנגנון מדינה פשיסטי ואילו לוין, אבי הפסיכולוגיה החברתית, העדיף להדגיש את האספקטים הקולקטיביים בחיבורו. העובדה ששלושתם, ועימם עוד פסיכואנליטיקאים רבים, היגרו לארצות הברית בעקבות עליית הנאצים לשלטון, תרמה רבות להפצתן של תורות הפסיכולוגיה הדינאמית למיניהן בארצות הברית.

אדלר, רייך ולוין היו רק חלק זעיר מתוך קבוצה רחבה פי כמה של פסיכולוגים ופסיכואנליטיקאים שנתמו אל המאמץ לרתום את שדה הפסיכולוגיה לצורך הסבר ההצלחה וזיהוי נקודות התורפה של המשטרים האידיאולוגיים הקיצוניים שעלו באירופה. סוגת הכתיבה שכמעט נכחדה בימי חייו של פרויד זכתה בתריסר השנים שחלפו מאז מותו ועד לנאמו המפורסם של וינסטון צ'רצ'יל אודות מסך הברזל לעדנה של ממש, ומלחמת העולם השנייה לא זו בלבד שלא פגעה במגמת כתיבה זו אלא עודדה אותה. פסיכואנליטיקאים שיהפכו לידועים לאחר המלחמה כגון הפילוסוף והפסיכולוג אריק פרום (Fromm) או הפסיכולוג הדני אריק אריקסון (Erikson) עסקו שניהם במנטליות הנאצית בראשית שנות הארבעים,³⁴ ושורה ארוכה נוספת של פסיכולוגים ידועים פחות פירסמה במהלך המלחמה שורת מחקרים ששמותיהם מעידה לא אחת על תוכנם: "הפסיכולוגיה של גרמניה המודרנית" (1944),³⁵ "הרקע הרוחני להיטלריזם" (1943),³⁶ "ההנריוזה הקולקטיבית של גרמניה" (1943)³⁷ הן רק כמה מן הדוגמאות הבולטות של כתיבה מסוג זה. על אף הממד התעמולתי של חיבורים אלה, לא הייתה זו הצגה פשטנית של האויב הנאצי כלוקה בנפשו, כי אם ניסיון אמיתי להבין את התפתחותה של האידיאולוגיה הרצחנית תוך התמקדות בשורשיה הפסיכולוגיים, באם אלה האינדיבידואלים או הקולקטיביים. עם תום המלחמה פסיכולוגים רבים גילו עניין עצום במשפטי נירברג, ביקשו לאפיין את מבנה האישיות של פושעי המלחמה,³⁸ וחקרו את מניעיהן של הדמויות המרכזיות בממשל הנאצי ובאס-אס.³⁹

אל שלל חיבורים אלה הצטרף האויב החדש-ישן מן המזרח – הקומוניזם הסובייטי. לצד חיבורים הנושאים כותרות כגון "גרינג, הפסיכופת הידיונותי" (1948)⁴⁰ ו"תכונות אישיות והאידיאולוגיה הנאציונל סוציאליסטית" (1950),⁴¹ החלו מופיעים בשנות החמישים מאמרים כגון ה"בחינה של אופני ההתנהגות הרוסיים בימינו" (1952)⁴² וה"פאניקה וההגנות נגד פאניקה בראיה הבולשביקית את הפוליטיקה" (1955).⁴³ עתה נצבעה הפסיכו-היסטוריה בצבעי המלחמה הקרה. אולם גם לאינטלקטואלים מן השמאל הייתה גרסה משלהם לכתיבה פסיכו-היסטורית. לאסכולת פרנקפורט, שרבים מחבריה חיבבו את השילוב שבין פסיכואנליזה למרקסיזם, נודע מקום של כבוד במגמה זו: הפילוסוף והסוציולוג תיאודור אדורנו (Adorno), הרוח החיה מאחורי אסכולת פרנקפורט, סימן את הנתב בו צעדו רבים מחסידי האסכולה הביקורתית והאינטרדיסציפלינרית הזו בהמשך כשהסביר את שורשיה של הקטסטרופה האירופית בספרו *האישיות הסמכותנית (The Authoritarian Personality)* מ-1950 באמצעות המיזוג של מרכסיזם מערבי בפרשנות מקורית בפסיכואנליזה בפרשנות מקורית לא פחות.⁴⁴ נימה פסיכו-היסטורית דומה אפיינה גם את יורשיו של אדורנו דוגמת אריך פרום⁴⁵ והרברט מרקוזה (Marcuse), אשר תרמו יותר מכל להפיכתה של הפסיכואנליזה לכלי ראשון במעלה לביקורת חברתית ותרבותית.⁴⁶

עושר אדיר זה של כתיבה ומחקר החל לטפטף אל מחוץ למחלקות לפסיכולוגיה ופסיכיאטריה, וחוקרי פוליטיקה החלו לאמץ גישה פסיכו-היסטורית כדי להסביר התנהגותם של מנהיגים באשר הם, גם במערב הליברלי. הארוולד לאסוול (Lasswell)⁴⁷ אמנם החל במגמה זו כבר בשנת השלושים והארבעים, אך רק בשנות השבעים נפתחה תכנית לפסיכולוגיה פוליטית באוניברסיטת ייל (Yale) והוקם הארגון הבינלאומי לפסיכולוגיה פוליטית.⁴⁸ עם זאת, מסקירות הביבליוגרפיה שנעשו בתחום עולה כי אין מדובר בחוג מגובש ובעל מצע משותף כי אם בערב-רב של קבוצות חוקרים:⁴⁹ קבוצה אחת אורגנה בידי הפסיכולוג הנרי מורי (Murray) שעמד בראש הקליניקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת

הרווארד (Harvard Psychological Clinic), משנות השלושים ואילך,⁵⁰ ואילו קבוצות אחרות פעלו בשנות השישים והשבעים במכון לחקר ולהערכת האישיות באוניברסיטת קליפורניה-ברקלי (Institute of Personality Assessment and Research, University of California, Berkley),⁵¹ במכון הפסיכואנליטי של שיקאגו (Chicago Institute for Psychoanalysis), וסביב כתב העת *The History of Childhood Quarterly: The Journal of Psychohistory* שהוקם ב-1973. כתב עת זה היה הראשון, לטענת מקימו, שייצג 'דיסציפלינה מדעית חדשה [הבחנת את] התבניות של המניעים ההיסטוריים (patterns of historical motivations)'.⁵² בשנות השמונים, כאשר קבוצה זו הקימה את המכון לפסיכו-היסטוריה בניו-יורק ואת החברה הפסיכו-היסטורית הבינלאומית בראשם עמד הפסיכו-היסטוריון לוד דמאוס (deMause), כבר הייתה הפסיכו-היסטוריה לאופנה מבוססת ומוכרת. דומה כי העובדה כי ב-1976 התקיימו במכללות ובאוניברסיטאות ברחבי ארצות הברית כשלושים קורסים אשר כללו את הצירוף 'פסיכו-היסטוריה' בתוכם מעידה על כך היטב.⁵³

III. אריק אריקסון: הרחבת המודל הפרוידיאני

על אף הצלחתה של המגמה הפסיכו-היסטורית לתקוע יתד במוסדות האקדמיים המובילים ברחבי ארצות הברית, דומה כי מרבית ההיסטוריונים האקדמיים נותרו חשדנים כלפי שיטתו של פרויד עד שלהי שנות החמישים. בעיני רבים מהם מאמרו של היסטוריון האמנות מאייר שפירו (Schapiro) משנת 1954, בו הוטחה שורה של ביקורות נוקבות על מאמרו של פרויד על דה-וינצ'י, הוכיח כי לא ניתן לאחוז במקל בשני קצותיו. טענתו של שפירו, שהראה כי פרויד בלבד בין עיט לנשר ובנה תילי תילים של פרשנויות על מילה מוטעית זו, הייתה פשוטה אך רבת משמעות: היסטוריון המכבד את מקצועו אינו יכול להרשות לעצמו לטעות טעות כה גסה כמו תרגום לקוי של מונח כה מרכזי, ואילו הפסיכואנליטיקאי הנאחז בפרטים שוליים אלה מתבסס עליהם כדי להסיק מסקנות מרחיקות לכת יותר מכפי שההיסטוריון יכול להרשות לעצמו.⁵⁴ לביקורתו של שפירו נתלווה קושי עקרוני נוסף מבחינתו של ההיסטוריון שנבע מהדגשת היתר של פרויד את שנות הילדות המוקדמת בניחות מבני האישיות השונים. גם אילו היה אוהד מושבע של הפסיכואנליזה כשיטה טיפולית, נאלץ היה ההיסטוריון להודות כי במרבית המקרים המודל הפסיכו-סקסואלי וההתפתחותי שעומד בלב השיטה הפרוידיאנית מוביל למבוי סתום בגלל עובדה פרוזאית למדי: זמינות המקורות. דווקא אם נסכים עם פרויד שתבנית האישיות מעוצבת ואפילו מתקבעת בשנות הילדות המוקדמת, הרי שברוב המקרים המחקרים ההיסטוריים, גם אם נסובו על דמויות ידועות ומרכזיות, נאלץ לוותר מראש על האפשרות לערוך מחקר פסיכו-היסטורי משום שלא קיימים מקורות המתעדים את השלבים הקריטיים בילדותם של דמויות העבר.

מה גרם לכך שלמרות ביקורות עקרוניות אלה הכתיבה הפסיכו-היסטורית נתקבלה בסופו של דבר בזרועות פתוחות על-ידי מרבית חברי קהילת ההיסטוריונים? ייתכן שאין זה מקרה כי באותה שנה בה פירסם הפסיכולוג ההתפתחותי אריק אריקסון את ספרו המפורסם על הרפורמטור הפרוטסטנטי, *האיש הצעיר לותר (Young Man Luther)*,⁵⁵ בחר ויליאם לנגר, נשיא החברה ההיסטורית האמריקאית, לפנות באותה קריאה נרגשת בה פתחנו משה זו אל קהיליית ההיסטוריונים בארצות הברית לאמץ את הפסיכו-היסטוריה. מלבד הקפדנות והזהירות שהפגין אריקסון בעת שעשה שימוש בשלל המקורות ההיסטוריים שעמדו לרשותו, תרמה גם שיטת הניתוח החדשנית שהציע להסרת החשדנות הקודמת שאפיינה את היחס של רבים מההיסטוריונים כלפי הפסיכו-היסטוריה. הרחבה תיאורטית זו איפשרה להעשיר את מסגרת הדיון הפרוידיאנית הצרה ולכלול בה לא רק הקשרים חברתיים והיסטוריים רחבים יותר אלא גם את מחזור החיים כולו.

הרחבה תיאורטית זו פעלה בשני מישורים. ראשית, כאשר אריקסון יצר מודל אותו הוא כינה בשם 'מודל פסיכו-חברתי' הוא דרש מן הפסיכואנליטיקאי לא להתחשב רק ברובד הסומאטי (גופני) ובתפקודים הנפשיים (המודעים והלא-מודעים) שעמדו במרכזו ניתוחו של פרויד אלא גם ברובד שלישי אותו כינה אריקסון בשם 'הרובד הבינאישי-חברתי'. במסגרתו של רובד בינאישי זה האנליטיקאי מכניס לתוך מערכת שיקוליו גם את ההקשר החברתי וההיסטורי הרחב לפעילותו של כל אדם קונקרטי. קל וחומר שמבחינתו של ההיסטוריון גישה זו, המסרבת לדון בדמות ההיסטורית במנותק מתקופתה וחברתה, הייתה בעלת רגישות היסטורית רבה מזו של פרויד. שנית, אריקסון פיתח מודל רב-שלבי והתפתחותי של מבנה האישיות ולא שם את יתרו על שנות הילדות המוקדמת בלבד. על פי מודל זה התפתחותה של האישיות נמשכת לאורך כל חייו של האדם. תום תקופת הילדות המוקדמת לא ציינה מבחינתו של אריקסון גם את תום תקופת ההתפתחות האישיותית כפי שגרס פרויד. ברי כי נוסף על האופטימיות שבראיית החיים כמכלול המשתנה תדיר – בניגוד לדטרמיניזם הנפשי המאפיין את תורתו של פרויד – הרי שמבחינת ההיסטוריון הייתה גלומה בגישתו של אריקסון הבטחה לעושר מקורות רב יותר.⁵⁶

להבדיל מאבי הפסיכו-אנליזה ורבים מממשיכיו היה אריקסון מודע לכך כי קיים פער עצום בין טיפול במקרה ספציפי אך ורק דרך השוואתו לתיאוריה אוניברסלית וא-היסטורית המתארת את נפשו של האדם בה"א הידיעה, לבין הבחינה של אדם מסוים, בן לחברה, תקופה, תרבות וערכים המעוגנים בזמן ובמקום. מאפיין זה הקנה לתיאוריה של אריקסון רגישות היסטורית רבה יותר מזו של פרויד שהואשם תדיר באנכרוניזם ועורר בכך את זעמם של היסטוריונים, שטענו כי הבחנותיו מתארות היטב את הבורגנים הוינאיים של מפנה המאה אך לא את כל בני האדם באשר הם. אריקסון היה מודע לביקורות מסוג זה ועל כן הקפיד להדגיש כי ניתוחו את אישיותו של לותר (ועשור מאוחר יותר גם את אישיותו של מוהנדס קרמ'צ'נד גאנד'י) מתחשב במאפייני החברה בה חיו אותם אישים ובאווירה הכללית בתוכה פעלו. אריקסון הקפיד שהממד ההיסטורי לא ייבלע בתוך התיאוריה אודות מבנה האישיות, ובעוד שפרויד נטה להיאחז בפרט בודד כלשהו, ששימש אותו כמפתח לפיצוח האישיות כולה, נעזר אריקסון בכלים היסטוריוגרפיים מקצועיים כשפנה לנתח כמות אדירה של מקורות תוך שהוא מקפיד שלא לערוך בהם מניפולציות מרחיקות לכת. ראוי לציין גם כי הבחירה בגיבור היסטורי כה מרכזי כלותר מעידה, ללא ספק, על האומץ הרב של אריקסון, שכן לותר הותיר מאחוריו כמעט מאה כרכים של כתבים ואלפי מכתבים, ודמותו של הרפורמטור העסיקה חוקרים פסיכו-היסטוריים עוד לפני אריקסון.⁵⁷

כחוקר הרגיש לאופי התיעוד ההיסטורי אריקסון לא הסתמך על תרגומים וקרא את זיכרונותיו של לותר ובני חוגו במקור הלטיני והגרמני, היה מודע היטב למסורת בתוכה פעל הרפורמטור ולאופי המוסדות ששימשו לו אכסניה באותה עת ובהם מרד בשלב מאוחר יותר, ואף במה שהיסטוריונים אחרים יכנו בשם 'התודעה הקולקטיבית' או 'המנטליות הכללית' של התקופה. האיש הצעיר לותר ביקש, אפוא, להיות מונוגרפיה פסיכו-היסטורית שאינה מתעלמת מההקשר הרחב המעסיק את ההיסטוריון אלא כוללת אותו בניתוח האישיות. יכולתו של אריקסון לעמוד במשימה שהציב לפניו הייתה מעוררת השתאות. לפתע דומה היה שניתן ליצור שיטת ניתוח המשלבת בין הממדים הסינכרוניים והדיאכרוניים וליצור פסיכו-ביוגרפיה העומדת בסטנדרטים גבוהים של מחקר היסטורי.

יתרון לא מבוטל נוסף של התיאוריה האריקסונית הייתה הנגישות שלה: בניגוד למרבית המונחים שטבע פרויד, אשר הבנתם מחייבת היכרות מעמיקה עם הדיסציפלינה הפסיכו-אנליטית, הרי שמרבית המונחים החדשים שהביא אריקסון לתוך הפסיכולוגיה ניתנים להבנה באופן אינטואיטיבי יותר. כאלה הם שמונת השלבים שמרכיבים את מחזור החיים (life cycle) של אריקסון, ובמרכזם מושגים כגון 'עיצוב זהות' ו'משבר זהות', שהפכו מאז פירסום התיאוריה שלו לשגורים ביותר בשיח המערבי ברמה היומיומית.⁵⁸ אריקסון לא רק הרחיב את מובנם של חמשת השלבים הפרוידאניים (האוראלי, האנאלי, האדיפלי, שלב החביון, והשלב הגניטלי) אלא הוסיף להם שלושה שלבים נוספים – שלב הבגרות המוקדמת (Young Adulthood), הבגרות המאוחרת (Mature Adulthood) והזקנה (Old Age), ובאופן זה הקיף את מעגל החיים כולו.

בכל אחד משלבי החיים, טען אריקסון, מתמודד האדם עם דילמה מרכזית, אשר פתרון מוצלח שלה מקנה לו סגולה או מידה טובה כלשהי. חיבורו על מרטין לותר מתאר את השלב החמישי בחיי הרפורמטור (היינו, ההתבגרות), והוא מתחיל בשנת 1505 כאשר לותר הוא בן 21, ומסתיים באירוע המכונן של הרפורמציה, עם תליית 95 התזות המפורסמות על דלתות הכנסייה בויטנברג ב-1517. על פי פרשנותו של אריקסון האירוע שפתח את הרפורמציה היווה פתרון למשבר הזהות שפקד את לותר מאז שנות העשרים שלו, ולאור משבר זה יש לבחון לא רק את התנהגותו ובחירותיו להיכנס למנזר אוגוסטיני מחמיר (1505) ומאוחר יותר לנטוש אותו (1512), אלא גם את ההארות והתגליות המרכזיות שלו מאותה עת. שהרי, טען אריקסון, כאשר לותר מדווח בהרחבה ביומניו וכתביו על האירועים שהובילו אותו לקבוע נחרצות 'Ich bin nit!' ('זה לא אני!'), לא ניתן לראות בהצהרה כה משמעותית מסקנה תיאולוגית הנסמכת על עיונים בכתבי-הקודש בלבד אלא גם עדות למשבר זהות שלותר חיפש ממנו מוצא.

אפיזודה זו יכולה להדגים היטב את ההבדל בין הטיפול הפסיכו-אנליטי המסורתי בדמותו של לותר לבין התיאוריה הדינאמית והאופטימית של אריקסון, שכן לעומת הפסיכואנליטיקאי המסורתי, שנטה להאמין כי אישיותו של לותר התקבעה בילדותו או נערותו המוקדמת, הרי שלב ליבו של ספרו של אריקסון מתאר דווקא כיצד לותר נחלץ מהמשבר הפוקד אותו. אריקסון דחה על הסף את הדטרמיניזם המחמיר שאפיין את מחקרו הפסיכו-ביוגרפי של פרסברד סמית' אודות לותר משנות העשרה,⁵⁹ הואיל וזה האחרון קבע נחרצות כי לפניו 'דוגמא טיפוסית לסדרת נוירוזות קוואזי-היסטרית [המעידות] על תסביך-מין בשלב האינפנטילי',⁶⁰ והעדיף לתאר דמות דינאמית יותר שונה בתכלית, ובעיקר – דמות הממשיכה לעצב את זהותה גם בשנות העשרים והשלושים של חייה. מבחינת אריקסון, סיפורו של לותר מדגים היטב את השלב החמישי בתיאוריית ההתפתחות שלו, אשר מסתיים בהצלחה: לותר נחלץ מהבלבול, הצליח ליצור לעצמו אישיות מגובשת, ולרכוש את מה שאריקסון בחר לכנות בשם 'הסגולה' או 'המידה הטובה' (virtue במקור). אף ש'המידה הטובה' הינו מושג טעון ערכית ובעל הקשר נוצרי מובהק, בשיטתו של אריקסון היה זה מונח פסיכולוגי בעיקרו. אליבא דאריקסון, בכל פעם שאדם מצליח להתמודד בהצלחה ולפתור את הדילמה שהציב לפניו שלב החיים בו הוא נמצא הוא רוכש למעשה סוג מסוים של מידה טובה. במקרה של לותר הייתה זו המידה הטובה של הנאמנות. הנאמנות שרכש לותר הייתה לרעיונות שהוא עצמו הגה ולמרד הגדול והאמיץ שלו בסמכותה של הכנסייה הקתולית. אף ש מאבק דרמטי זה הפך לותר לדמות יחידה במינה, עצם קיומו של משבר זהות, אופן ההתגברות עליו והרכישה של מידה טובה – כל אלה, להשקפתו של אריקסון, מאפיינים כל אדם באשר הוא.

אריקסון לא הסתיר את העובדה שספרו מתאר אך ורק שלב אחד במעגל החיים של לותר. אולם שלב זה, טען אריקסון, היה השלב המשמעותי ביותר בחייה של דמות זו. 'ברור כי אני שרטטתי את מהלך השקיעה של הנערות ולא את עלייתה של הבגרות. ספר אחר יהא חייב להמשיך משימה זו. ספר כזה יהיה חייב לקבוע, במונחי שלב אחר במחזור החיים, את ניצחונותיו של האדם הבוגר על סביבה חדשה, שבחלקה נוצרה בידי [לותר] עצמו, ועל חזית נפשית-פנימית חדשה...מעליה מרחף צילו הכבד של המוות' קבע אריקסון בפרק הסיכום של ספרו.⁶¹ אין כל ערובה לכך שלותר צלח את המשברים המאוחרים שפקדו את חייו. לאריקסון לא הייתה היומרה לקבוע קביעות החורגות מעבר לשלב הקונקרטי בו דן, כשם שבספרו המאוחר יותר, על גנדי, המהאטמה המזדקן, עסק אריקסון אך ורק בשלב השביעי במחזור החיים.⁶²

אף על פי כן, לא היה זה פתרון מושלם. אריקסון ניחן אמנם ברגישות היסטורית גבוהה פי כמה מזו של אבי הפסיכואנליזה, אך למרות התיאוריה האלגנטית והאופטימית שפיתח, השימוש במונחיו של פרויד עדיין עורר קשיים לא קטנים בפרשנותו. השימוש במילה 'טיפול' לצורך תיאור חקירותיו של אריקסון את הדמויות ההיסטוריות עשויה לרמוז על הקושי המרכזי שעדיין נותר ביישום הפסיכואנליזה על דמויות מן העבר: באיזה מובן 'טיפול' אריקסון בלותר? מחד, ברור כי אריקסון לא יכול היה לעזור לדמות שהלכה לעולמה ארבע מאות שנה קודם לכן להתמודד עם קשייה אלא רק, לכל היותר, לזהות את התלבטויותיה ולתאר אותן. אולם, האם הפסיכו-אנליטיקאי הוא אכן פאסיבי לחלוטין כאשר מדובר במקורות היסטוריים ולא בדמות חיה ונושמת עימה הוא מקיים אינטראקציה אנושית? דומה כי אריקסון לא היה מקבל טענה זו. לצורך כך הוא גייס שני מושגים מרכזיים בתיאוריה הפרוידאנית – ההעברה (transference) וההעברה הנגדית (counter transference) – לפיהם המטפל הפסיכואנליטיקאי אינו נמצא 'מחוץ' לתהליך הטיפול אלא נוטל בו חלק יחד עם המטופל. הפסיכואנליטיקאים הדגישו חזור והדגש כי האינטראקציה, הדיאלוג ואפילו המחווה הגופניות הקטנות ביותר הן בעלות משמעות אדירה לא רק בפרשנות וביהוי הקונפליקטים הנפשיים של המטופל אלא גם כחלק מהטיפול עצמו שלעולם יש בו ממד דו-סטרי, שהרי להבדיל מהרופא המאבחן באמצעות תיאוריה אובייקטיבית, הפסיכו-אנליזה הינה תהליך סובייקטיבי משותף ולא קישור שרירותי בין מושגים כלליים לבין המקרה הספציפי. מטרתו של הפסיכואנליטיקאי אינה סתם לזהות את התופעה הנפשית על פי מילון סגור ולכפות על המטופל "כתנות מושגים" מושגית כאשר המטפל עצמו נותר אדיש לתהליך כולו. הרעיון המסתתר מאחורי מושגי ההעברה הוא שאצל המטפל והמטופל מתעוררים רגשות (חיוביים ושליליים) האחד כלפי השני, רגשות אלה הם חלק מתהליך הטיפול

ואין להתעלם מהם. אולם האם ניתן לשמור על עקרונות אלה גם כאשר מדובר ביחסי פסיכואנליטיקאי עם דמות היסטורית? כיצד ניתן לקיים דיאלוג כאשר מדובר במסמכים המעלים אבק? הללו הם, לכאורה, אדישים לגמרי לטיפולו של הפסיכו-היסטוריון בהם ואינם מקרינים דבר כלפי חוץ. האם על הפסיכו-היסטוריון פשוט לקרוא בהם ולדלות מהם את ה'עובדות' ההיסטוריות?

כאן נכנסת לתמונה תיאוריית ההעברה הנגדית: גם בחקירה הפסיכו-היסטורית, טען אריקסון, התגובה הרגשית של החוקר לנוכח המידע שהוא נתקל בו במהלך החקירה היא בעלת משמעות ממדרגה ראשונה, ומהווה, לשיטתו, סוג של ראָיָה (evidence). 'הראיה', הסביר אריקסון בספרו מ-1964, 'אינה כולה 'בתוך' [המקור] אם הוא [החוקר] אינו מצליח להשתמש בתגובות הרגשיות שלו במהלך המפגש הקליני בתור מקור ראיתי (evidential source)'.⁶³ החוקר, אליבא דאריקסון, מקיים סוג של דיאלוג אקטיבי עם המקור ועליו לבחון את הרגשות הבלתי-מודעים המתעוררים בו לנוכח דמויות העבר ואירועיו.⁶⁴

עבור אריקסון לא הייתה הדרשה למודעות עצמית בבחינת הודאה בכשל בסיסי הקיים בכל יישום של הפסיכואנליזה על הסיטואציה החד-סטריית של יחסי חוקר-מקור, אלא ההפך: עדות לקפדנות ולחומרה שבה הוא מתייחס לסוג זה של חקירה. פעולת הגומלין והסיטואציה הדיאלוגית או ה'אינטר-סובייקטיבית', אם ניתן לכנות זאת כך, נשמרת גם ביחסי הפסיכו-היסטוריון עם המקור, והרגשות המתעוררים בזה הראשון מקבילים להעברה הנגדית המתרחשת בסיטואציה הקלינית של הטיפול.⁶⁵ עם זאת, דווקא מה שנראה לאריקסון כעדות לקפדנותו של הפסיכו-היסטוריון שימש רבים כעדות לפן הספקולטיבי הגלום בחקירה מסוג זה, שהרי מהו דיאלוג זה אם לא מעין 'חשיבה מחדש' (re-enactment) קוליגוודית מסוג חדש המתיימרת להציג עצמה כאובייקטיבית ומדעית יותר?⁶⁶ אריקסון היה מודע לפן הסובייקטיבי הקיים בסוג זה של חקירה המתבססת לעולם על יצירת אמפתיה של ההיסטוריון כלפי מושא המחקר שלו, בדומה לאמפתיה שחש המטפל כלפי המטופל.⁶⁷ עם זאת, הוא לא התייחס לעובדה שלהבדיל מהסיטואציה הקלינית בה נוכחים שני אנשים פעילים הרי שבסיטואציה הפסיכו-היסטורית מדובר באדם המתמודד עם מקורות ארכיוניים. אם כן, גם סוג ההסבר שהציע אריקסון כבר לא היה הסבר הדוק, מחמיר ומלא במובן המדעי כי אם סוג של הבנה או תובנה (insight) שאינה מתחייבת להעמיד הסבר יחיד ובלעדי לקיומה של התנהגות או תופעה מסוימת.⁶⁸ הייתה זו, אמנם, תרופה לרדוקציוניזם ולדטרמיניזם הפרוידיאני אך דומה שהמסלול שהתוו הפסיכו-היסטוריונים, שניסו להציע תיאוריה מדעית, ריאליסטית ומחמירה יותר, הגיע כאן למבוי סתום.

סיכום: הסברים אפשריים לעלייתה של הפרדיגמה הפסיכו-היסטורית.

דומה שהקשיים שעוררה תיאוריית ההעברה הנגדית של אריקסון לא הטרדו יתר על המידה את מרבית הפסיכו-היסטוריונים. אדרבא, לאחר פרסום ספרו של אריקסון אנו מוצאים עלייה תלולה בכמות הפרסומים הפסיכו-היסטוריים, המגיעה לשיאה במחצית השנייה של שנות השבעים.⁶⁹ הצמיחה המתמדת בכמות עבודות הדוקטורט שעשו שימוש במתודות פסיכו-היסטוריות – 110 במהלך שנות השבעים לעומת 28 בלבד בחמישים השנים שקדמו לעשור זה – יכולה להעיד היטב שהממסד האקדמי החל לראות בסוג זה של כתיבה ז'אנר לגיטימי (אף שקשה לדעת מתוך הסקירות הביבליוגרפיות שנעשו בתחום אילו מן הדיסרטציות הוגשו במחלקות להיסטוריה ואילו הוגשו במחלקות לפסיכולוגיה, פסיכיאטריה או כל מחלקה אחרת המשתייכת למדעי החברה).

מה גרם להיסטוריונים להתפעל, לפתע, מהשיטה הפסיכו-היסטורית? כפי שראינו, ייתכן שההצלחה של ספרו של אריקסון, כמו גם הפופולריות הגואה של השיח הפסיכולוגי (ויש שיוסיפו אף את שם הגנאי 'פסיכולוגיטי') בארצות הברית יכולים לסייע לנו להשיב על שאלה זו. אולם ניתן להעלות מספר השערות נוספות אם ננסה לבחון את עלייתה של פרדיגמה זו על רקע אופנות, זרמים ואסכולות אחרות שפעלו באותן השנים בזירה ההיסטוריוגרפית בפרט ובשיח האינטלקטואלי בכלל. לסיכום אבקש, אפוא, להציב את הפרדיגמה הפסיכו-היסטורית כחלק ממפעל הענק שביקש להפוך את הכתיבה ההיסטורית למדעית, אינטרדיסציפלינרית וקפדנית יותר. הווה אומר, שיש לבחון את עלייתה של מגמת כתיבה זו בויקה הדוקה למהפכות הגדולות האחרות שעברה ההיסטוריוגרפיה במחצית השנייה של המאה העשרים. לפיכך אני מציע לראות את הפסיכו-היסטוריה כפרדיגמה הפועלת בקשר הדוק עם שתי מגמות

היסטוריוגרפיות בולטות אחרות: הראשונה היא זו של חוג האנאל (Annales) הצרפתי אשר חיפש אופקים חדשים לכתיבה ההיסטורית, והשנייה היא המגמה הסטרוקטורליסטית שקנתה לה מקום של כבוד במחקר מאז שנות השישים.

מה מקומה של אסכולה דוגמת האנאל, אם בכלל, בכתיבה הפסיכו-היסטורית? על פניו, נראה כי הוא שולי לגמרי: במידה רבה היו ההיסטוריונים של האנאל המתנגדים החריפים ביותר לכתיבה ביוגרפית ולהתמקדות באישים הבודדים. אם יש צורך למצות במשפט אחד את מהות מרידתם של אנשי האנאל בדור ההיסטוריונים הקודם להם, הרי שהסירוב העקרוני לחזור ולהתמקד ב'גיבור ההיסטורי' או ב'אדם המשפיע' – שהיה על פי רוב המלך, הגנרל או הדיפלומט – יכול לתאר נאמנה את האני מאמין המהפכני שביקשו להציע מיד עם הקמת כתב העת שלהם ב-1929.⁷⁰

התפיסה המהפכנית של הזמן ההיסטורי שהציג פרנץ ברוּדל (Braudel), הרוח החיה של האסכולה, שיקפה במידה רבה יחס איקונוקלסטי זה. משהוצגה ההיסטוריה כמורכבת משלושה רבדי-זמן, נדחק העיסוק בדמות המנהיג או מקבל ההחלטות אל הרמה השלישית של השינוי האירועי, קצר-המשך אותה כינה ברוּדל בשם évènementielle histoire.⁷¹ הדמות הבודדת הפכה בטלה בשישים בתוך אותה זרימה גדולה, נושאת כל, שעמדה בלב התיאוריה של ברוּדל וחסידיו. גם כשהציג ברוּדל את המדור השישי של ה-École Pratique des Hautes Études, בראשו עמד מאז 1956, כמעבדה אינטרדיסציפלינרית בה ימוזגו בתוך ההיסטוריה הגיאוגרפיה, הבלשנות, הסוציולוגיה, הדמוגרפיה והאתנולוגיה לא נכלל שמה של הפסיכולוגיה במדעים אלה. מחונכים על ברכיו של הסוציולוג הצרפתי-יהודי אמיל דירקהיים (Durkheim) זלזלו אנשי האנאל בהתמקדות הפסיכולוגית באינדיווידואל והעדיפו לעסוק בקולקטיב תוך שהם מערערים על ההנחה כי האישיות הבודדת היא תופעה בעלת תכונת ייחודיות לה.

אולם נפש האדם לא נדחקה אל מחוץ לתמונה זו של היסטוריה טוטאלית: בתוך המבנה התלת-קומתי של ברוּדל נותר מקום של כבוד ל-mentalité. מהן בדיוק אותן mentalités? כל סוג של ייצוג קולקטיבי, מערכת אמונה ואפילו אתוס חברתי הם סוגים של מנטליות. את המונח שאבו אנשי האנאל מהסוציולוגיה של דירקהיים ומהאנתרופולוגיה של

לוסיאן לוי-ברוהל (Lévy-Bruhl) והוא הפך אצלם לציון של כל מערכת הכרתית בלתי מודעת של ציבור כלשהו.⁷² זו הייתה, במילים אחרות, פסיכולוגיה קולקטיבית. לסוג זה של פסיכולוגיה התכוון מרק בלוך (Bloch), אבי האסכולה, כאשר הצהיר שנים ספורות לפני מותו כי 'עובדות היסטוריות הן עובדות פסיכולוגיות'.⁷³ פסיכולוגיה מסוג זה, סבר בלוך, היא ההפך הגמור מהפסיכולוגיה האינדיבידואלית המאפיינת את הכתיבה ההיסטורית הישנה, המתמקדת ביחיד. דרך הפסיכולוגיה הקולקטיבית יכול ההיסטוריון לחשוף את תת המודע הקולקטיבי של חברות העבר: 'אנשים מדמים בנפשם שזרם ההתפתחות האנושית עשוי טלטלות קצרות ועזות, שמשך כל אחת מהן אינו עולה על תקופות חיים אחדות', כתב בלוך, '...ואף על פי כן ודאי הוא שקיים באופי האנושי ובחברה האנושית יסוד קבוע; שאם לא כן לא היתה כל משמעות למילים "אדם" ו"חברה"'.⁷⁴

הנחת העבודה שאימצה ההיסטוריוגרפיה הצרפתית בעקבות האנאל הייתה, אפוא, סטרוקטורליסטית מובהקת: קיימים מבני-נפש שאינם משתנים (או שלפחות אינם משתנים באופן תדיר) וניתנים לחשיפה והגדרה. עצם הצגת הנפש כסטרוקטורה נתנה צידוק לחקירתה באופן מדעי, ולמעשה – פוזיטיביסטי יותר.⁷⁵ פוזיטיביזם זה בא לידי ביטוי בהנחה הבסיסית של הסטרוקטורליסטים והפסיכו-היסטוריונים אחריהם שכל הידע האמיתי מתאר קיומן של תופעות בנות תצפית, ובאמונה באמפיריציזם קיצוני שהמדע משמש לו מופת. הרעיון הבסיסי עבור הפוזיטיביסט, באם הוא פסיכולוג או סוציולוג, הוא כי יש לנתח את נפש האדם בצורה אנאליטית, תיאורטית ותוך שימוש במודלים. מבחינה זו, סברו סוציולוגים רבים, ובהם דירקהיים, ממנו הושפעו האבות המייסדים של חוג האנאל, יכולה הסוציולוגיה להכיל בתוכה גם את הפסיכולוגיה. מבחינה זו היו אנשי האנאל ניאו-פוזיטיביסטים: הם העניקו מקום של כבוד למדעי החברה, וביקשו לשלבם בתוך החקירה ההיסטורית באופן שיעמיק את ההסבר ההיסטורי וייתן לו תוקף רחב יותר.

דומה, אפוא, שמרגע שהפסיכולוגיה בכלל והפסיכואנליזה בפרט קנו מקום של כבוד לצד שאר הענפים של מדעי החברה לא יכלו אנשי האנאל להמשיך ולהתעלם באופן בוטה מתחום מחקר כה פורה. ניצנים ראשונים לשבירת הבוץ-טון האנטי-פסיכולוגי אצל אנשי האנאל ניתן למצוא החל מסוף שנות השישים אצל הדור הצעיר של היסטוריונים צרפתים כגון מישל דה-סרטו (de Certeau), ז'אק לה גוף (Le Goff) וז'ורז' דובי (Duby). אלה החלו לפרסם מאמרים אודות יישומי הפסיכואנליזה בכתבי עת, בהם כתב-העת אנאל בעצמו, ומאוחר יותר אף לפרסם ביוגרפיות.⁷⁶ מפנה זה התרחש, ולא במקרה, באותה שעה בה רכשו התיאוריות הסטרוקטורליסטיות מעמד מוביל בעולם דובר הצרפתית, שהרי הסטרוקטורליזם הקנה מקום של כבוד לפסיכואנליזה וראה בה לא רק כלי לביקורת תרבותית, אלא גם תיאוריה הרמנויטית. הנחת קיומו של בלתי מודע קולקטיבי הועמדה במרכז הסטרוקטורליזם של קלוד לוי-שטראוס (Lévi-Strauss) שפירסם את ספרו *חשיבה הפראית (La Pensée Sauvage)* ב-1962:⁷⁷ לא רק השפה היא מערכת בעלת מבנה, טען, אלא גם תחומי התנהגות יכולים לתיאור והסבר טובים יותר כאשר הם נתפסים כשפות בעלות 'צופן' ו'תחביר'.⁷⁸ פעילותו של המדען צריכה להיות מכוונת לחשיפת הסטרוקטורה אשר המאפיין המרכזי שלה הוא היותה בלתי-מודעת. האיתור וההמשגה (קונצפטואליזציה) של הדינמיקות הנפשיות הסמויות, כמו גם השאיפה להציג את מבני העומק (deep structures) האישיים באמצעות מודלים, הם שיאפשרו, לדעת הסטרוקטורליסט, להעניק למדעי האדם מעמד זהה, או לפחות דומה, לאלה של מדעי הטבע והמדעים המדויקים. הפסיכואנליזה, מבחינה זו, היא מדע מושלם כיוון שהיא מתחקה אחר הסטרוקטורה הנפשית של האדם, שהוא כלל אינו מודע לה הואיל והיא נמצאת מבעד ומעבר לו, בדיוק כשם שחוקרי הספרות של ה-Nouvelle Critique תפסו את הטקסט בתור גילום של סטרוקטורה מופשטת; וכשם שאלה האחרונים החלו לחפש אחר 'הטקסט השני והאמיתי' המצוי מעבר לטקסט הגלוי, כך הייתה עבורם הפסיכואנליזה מדע המוצא את 'משמעותה האובייקטיבית' של הנפש על-ידי חשיפת הסטרוקטורה האוניברסלית המצויה מעבר לסובייקט האינדיבידואלי. מבחינה זו לא היו, אפוא, אנשי הדור הצעיר של האנאל אלא המוציאים לפועל של שורת הנחות היסוד הסטרוקטורליסטיות בשדה המחקר ההיסטורי.

קיים, אפוא, יחס דיאלקטי המסביר את המעבר מדחייה מוחלטת של ההתעסקות באישיות לבין האימוץ של פסיכואנליזה, המתיימרת להיות 'מדע האישיות', על ידי היסטוריונים. בסוג של תנועת בומרנג אינטלקטואלית הזרו הפרט ותודעתו אל מרכז הדיון, ובאופן זה אנו מוצאים היסטוריונים-אינטלקטואלים אשר דווקא משום שראו עצמם מושפעים מהסטרוקטורליזם והאנאל קראו ליישום של הפסיכולוגיה בהיסטוריה. כדוגמה מובהקת נוספת יכול לשמש ההיסטוריון הישראלי שאול פרידלנדר (Friedländer) אשר פירסם ב-1975 את ספרו *Histoire et Psychanalyse* אותו פתח בהצהרה כי הוא רואה את משימתו כהמשך, ולא כניגוד, לסטרוקטורליזם האימפרסונלי של חוג האנאל.⁷⁹ הפסיכואנליזה על גווניה השונים, טען פרידלנדר בספרו, תספק מסגרת עבודה תיאורטית והסבר מדעי יותר להיסטוריון אשר התמקד עד עתה בעיקר בתיאור המאורעות מבלי שהצליח לספק להם הסבר מעמיק: 'זוהי אינה שאלה של מחיקת הממד התיאורי והאינטואיטיבי [מעבודת ההיסטוריון]; זוהי שאלה של המשכתם והשלמתם ... עלינו להדגיש את העמדה המתודולוגית הכללית שמחקר כמו שלנו מקדם: בויכוח אודות מעמדה של ההיסטוריה ביחס למדעי הטבע והחברה, אנו מצדדים באחדות הריבונות המדעית (scientific domain) ובשילוב של ההיסטוריה במדעי החברה'.⁸⁰

ספרו של פרידלנדר הוא מדגים באופן מופתי את היומרה הפוזיטיביסטית שהסתתרה מאחורי השילוב של פסיכואנליזה בכתיבה היסטורית. מודל ההסבר ההיסטורי שאימץ פרידלנדר יכול לשמש כדוגמה מצוינת למה שפילוסוף המדע קרל ג. המפל (Hempel) היה מכנה בשם מודל דדוקטיבי-נומולוגי: אם ההיסטוריונים יקפידו שהסברו של אירוע ספציפי יהיה תוצאת גזירה (דדוקציה) מתוך השילוב של עובדות של המקרה הפרטי בחוק כללי, גרס המפל, נוכל לומר בפי מלא כי ההיסטוריה היא מדע לכל דבר.⁸¹ פרידלנדר ביקש לעשות בדיוק זאת כשפנה אל הפסיכואנליזה. אמונתו שהפסיכואנליזה סיפקה את מערך החוקים הכלליים אשר נוסחו בידי מדע הפסיכולוגיה עמדה בבסיס עמדה פוזיטיביסטית זו. כאשר ההיסטוריון ביצע אינטגרציה של חוקי הפסיכואנליזה עם הנתונים האמפיריים שמצא במהלך הנבירה שלו בארכיונים (היינו, עובדות המקרה הפרט) הוא יצר הסבר העומד בקריטריונים מדעיים לכל דבר, ולא נותר, כפי שנתרו כל ההיסטוריונים עד אותו שלב, ברמת תיאור העובדות לבדן.

מכאן ניתן לראות כיצד הפסיכו-היסטוריה נתפסה כהמשך של המגמות הפוזיטיביסטיות ולא עמדה בסתירה להן: המחקר הפסיכו-היסטורי, אליבא דפרידלנדר, מאפשר מעבר מרמת התיאור (description) לרמת ההסבר (explanation), דבר המעניק להיסטוריה מעמד של מדע, לפחות על פי שורת התנאים שהגדיר המפל לקיומו של הסבר מדעי, וממקם את ההיסטוריה בתוך קבוצת המדעים. הגיעה העת, טען פרידלנדר, לזנוח את ההבחנה שטבעו

ההרמנויטיקאנים הגרמנים של המאה התשע עשרה בין 'הבנה' (Verstehen) המייחדת את תחום מדעי-הרוח ל'הסבר' (Erklären) האפייני למדעי-הטבע, שכן על-פי גישה זו ההיסטוריה לעולם תיוותר בתוך ממלכת הרוח המוגבלת עקב אי יכולתה להעמיד הסברים של ממש.⁸² הפסיכו-היסטוריון הוא מדען: יש לו מתודה, מערך של כללים אוניברסליים על פיהם הוא בוחן את המקרים הפרטיים, ויש לו אפשרות לספק הסבר. זאת, בניגוד גמור למה שהמשיכו לטעון פילוסופים ניאוא-אידיאליסטיים של ההיסטוריה דוגמת ישעיה ברלין (Berlin) שהמשיכו לקדש את החלוקה המיושנת בין מדעי רוח לטבע.⁸³

לשנים ספורות הייתה הפסיכו-היסטוריה לאופנה אשר אחזה בעולם האקדמי כאש בשדה קוצים: פסיכו-היסטוריונים דוגמת מיילס שור (Shore) או ברוס מאזליש (Mazlish) טענו בתוקף כי באמצעות כתיבה מסוג זה הם מסוגלים ליצור ביוגרפיה 'ריאליסטית יותר' ואף להפוך את ההיסטוריה כולה ל'אנאליטית יותר',⁸⁴ ומשכו אחריהם תלמידים רבים, והלגיטימציה הממסדית שהעניק נשיא החברה ההיסטורית האמריקנית בנאומו באה לידי ביטוי בזרם אדיר של מחקר פסיכו-היסטורי בשנות השישים והשבעים. פרץ מחקרי זה בא לידי ביטוי בכנסים בינלאומיים שהוקדשו לנושא והוליד מספר גדול של מאמרים בכתבי עת היסטוריים מרכזיים דוגמת *The Journal of Interdisciplinary History* וה-*American Historical Review*, שאף הקדיש את כל גיליון פברואר 1972 לנושא. המעגל שהחל במסתו של פרויד על דה וינצ'י ב-1904 כמו נסגר כאשר ההיסטוריון פיטר גיי (Gay) בחר לכתוב ביוגרפיה ב-1988 על אבי הפסיכואנליזה עצמו. כמוטו בחר גיי לצטט משפט הלכות מתוך החיבור של גיבורו על דה וינצ'י: 'אין אדם שיהא גדול עד כדי כך, שירגיש עצמו מושפל מהיותו כפוף לחוקים השולטים בקפידה שווה בפעילות נורמלית ופתולוגית כאחד'.⁸⁵

אולם בדיעבד דומה כי אופנת כתיבה זו מיצתה עצמה מהר למדי. המונחים 'פסיכו-היסטוריה' ו'פסיכו-ביוגרפיה', כל כמה שהיו פופולאריים עד שלהי שנות השמונים, כמעט ונעלמו מדיונים אודות טיבה של המתודולוגיה ההיסטורית וגם פסיכולוגים ופסיכואנליטיקאים אינם ששים להדגים את יכולותיה של אומנותם על מושאי מחקרם שאינם עוד בין החיים. המושג 'פסיכו-ביוגרפיה' אינו מוכר למרבית הסטודנטים להיסטוריה בני ימינו, ובעוד שמאמרים וערכים מיוחדים הוקדשו לו בלקסיקונים ובאנציקלופדיות למונחים היסטוריים שפורסמו בזמן ששיטה זו זכתה לעדנה, הרי שבאנציקלופדיות מאוחרות יותר העוסקות בהיסטוריוגרפיה וכתביה היסטורית אין לו כמעט כל זכר.⁸⁶

מה היה סוד קיסמה של הפסיכו-היסטוריה? לצד הניסיון לשלב בין דיסציפלינות שונות על מנת ליצור שדה חדש של מחקר בינתחומי, דומני שהיומרה האדירה של שיטה זו להציב את ההיסטוריה במעמד של מדע יכול להסביר לא פחות מדוע היא משכה רבים. כמו הסטרוקטורליזם ההיסטורי של חוג האנאל גם הכתיבה הפסיכו-ביוגרפית ניסתה להעמיד תיאוריות מהסוג שסוציולוג המדע צ'רלס רייט-מילס (Wright Mills) וההיסטוריון הבריטי קוונטין סקינר (Skinner) כינו בשם 'תיאוריות-על' (grand theories).⁸⁷ אחד ממאפייניה של 'תיאוריית העל' הוא התבססותה על ההנחה כי מטרת מדעי החברה היא ליצור חזית מאוחדת של מחקר ולעמוד בקריטריונים מדעיים מחמירים אשר יוכלו לספק הסבר להתנהגותם של בני האדם באשר הם, בלי קשר לחברה או לתקופה בה הם חיים. בבסיס המודל התיאורטי שביקשו רבים מהפסיכו-היסטוריונים ליצור עמדה הדרישה העקרונית לשייך את ההיסטוריה אל אותה חזית מאוחדת של מדע, הואיל ובאופן זה לא זו בלבד שלהיסטוריה יוענק מעמד של תחום מחקר מחמיר, קפדני ומדויק יותר, אלא שגם יורחב תוקפן של האקסיומות הפסיכולוגיות המרכזיות. ספק, עם זאת, אם סוגה זו עמדה במבחן התוצאה: מרבית הביוגרפים בני ימינו אינם עושים שימוש שיטתי בחוקים שמקורם בפסיכולוגיה ואינם עושים שימוש במונח 'פסיכו-ביוגרפיה' לצורך תיאור מחקרם, ומרבית המחקרים הפסיכולוגים עדיין מעדיפים לנתח את בני ההווה ולא את המקורות היסטוריים. 'אין לי כל ספק שהפסיכולוגיה המודרנית תמלא בהכרח תפקיד מרכזי יותר ויותר בפרשנות היסטורית...'. טען ויליאם לנגר בנאומו מול החברה ההיסטורית האמריקנית, '[שהרי] כולנו יודעים שהמדענים תולים תקוות גדולות בהעמקת ההבנה והידע שלהם את היקום, באמצעות שיתוף פעולה [בין מדענים מענפים שונים].'⁸⁸ התפיסה שהנחתה את לנגר הייתה, איפוא, תפיסה אותה כיניתי בשם התואר ניאוא-פוזיטיביסטי: יש לראות את המדע כחזית מאוחדת הצועדת אל עבר עתיד אופטימי יותר, ומממשת, למעשה, את אידיאל הקידמה. על ההיסטוריונים, על פי חזונו זה, להצטרף אל המחנה ולא להישרך מאחור. קשה, לפיכך, שלא לראות את האופנה הפסיכו-היסטורית הייתה, לפחות בגירסתה האמריקנית, כעדות לתחייתן של מגמות פוזיטיביסטיות מובהקות. מה יהיה עתידן של מגמות אלה? שאלה זו תישאר פתוחה לעת עתה.

הערות:

¹ דן צלקה, *סימניות: קטעים מאמרות מסות*, תל אביב תשמ"ז, עמ' 13-14.

² אניטה שפירא, *ברל: ביוגרפיה*, תל אביב תשמ"א. ר. גם מאת הנ"ל, *יגאל אלון: אביב חלדו*, תל אביב תשס"ה.

³ אניטה שפירא, *מסתורי הביוגרפיה, יהודים חדשים יהודים ישנים*, תל אביב תשנ"ז, עמ' 286-287 (התוספת שלי, א.ד.).

⁴ שפירא (לעיל, הערה 3), עמ' 285-286.

⁵ שם, ע' 286.

⁶ רובין גורג' קולינגווד, *טבע האדם והיסטוריה אנושית*, תר. ליאורה ברש, *חשיבה היסטורית: פרקים בפילוסופיה של ההיסטוריה*, בעריכת אלעזר ויינרבי, תל אביב תשמ"ו, כרך ב', עמ' 139-154. ביו חסידיו וממשיכיו של קולינגווד ניתן למצוא בעיקר פילוסופים של ההיסטוריה, שהבולטים בהם הינם לואיס מינק, ויליאם דריי וסר ישעיה ברלין. ר.

Louis O. Mink, "The Dialectic of Experience," in Mink, *Mind, History, and Dialectic: The Philosophy of R. G. Collingwood*, Indiana 1969, pp. 7-58.; William H. Dray, *History as Re-enactment: R. G. Collingwood's Idea of History*, Oxford 1999; Isaiah Berlin, 'History and Theory: The concept of scientific History', *History and Theory*, 1 (1960), pp. 1-31; Idem., 'The Divorce between the Sciences and the Humanities', *Against the current: Essays in the history of ideas*, New York 1979, pp. 80-110; Peter Skagestad, "Collingwood and Berlin: A Comparison" *Journal of the History of Ideas* 66.1 (2005) 99-112. See also Leo Strauss, "On Collingwood's Philosophy of History," *Review of Metaphysics*, Vol. V, No. 4, June, 1952, pp. 559-86.

7 על אף שהמונחים "פסיכו-היסטוריה" (psycho-history) ו"פסיכו-ביוגרפיה" (psycho-biography) אינם חופפים, במסגרת מסה זו הם ישמשו אותי כשמות נרדפים, הואיל ושניהם נשענים על אותן הנחות-יסוד מתודולוגיות. רבים מהכותבים על הסוגיה אימצו את הטיפולוגיה של לוד דמאוס (DeMause) אשר ראה את הפסיכו-היסטוריה כמורכבת משלוש רמות: ההיסטוריה של הילדות, הפסיכו-ביוגרפיה (psychobiography) המתמקדת ביחיד ופסיכו-היסטוריה של הקבוצה (group psychohistory). ר. Lloyd DeMause, 'Foreword', *A Bibliography of Psychohistory*, ed. Lloyd DeMause, New York 1975, p. ix. מפתח אינדיבידואלי בלבד, או בהשלכות מרחיקות הלכת של ניסיונות הרחבה אלה. יתר על כן, המגוון הרחב של תיאוריות פסיכולוגיות, החל באסכולות השונות של הפסיכו-אנליזה, עבור בזרם ההתנהגותי (ביהביוריסטי) והקוגניטיבי וכלה בפסיכולוגיה אקזיסטנציאלית והומניסטית, הפך גם הוא את המונח 'פסיכו-היסטוריה' לכותרת כללית ורחבה מדי. במצב שבו כל היסטוריון אשר נעזר בתיאוריה פסיכולוגית כלשהי לצורך מחקריו החל לכנות את עצמו פסיכו-היסטוריון (וכך גם רבים מהפסיכיאטרים והפסיכולוגים אשר ניסו להדגים את טענותיהם על דמויות מן העבר) הפכה הכותרת 'פסיכו-היסטוריה' אכסניה לסוגים רבים מדי של כתיבה ומחקר. עושר זה אילצני לצמצם את המושג פסיכו-היסטוריה כך שהלה יחול אך ורק מקרים בהם נעשה שימוש של היסטוריונים בתיאוריות דינמיות, היינו בתיאוריות אשר יונקות מן התיאוריה הפסיכו-אנליטית. זאת, משתי סיבות: הראשונה – משום שהמונח פסיכו-היסטוריה עצמו נטבע על ידי פסיכו-אנליטיקאים אשר ביקשו להרחיב את תוקף קביעותיו של פרויד, ורק בשלב שני הוסט אל מחוץ לפסיכו-אנליזה אל אסכולות וזרמים פסיכולוגיים אחרים; והשנייה – בגלל הדגש הנרחב המושם בתיאוריה הפסיכו-אנליטית על מושג ההעברה (transference) וההעברה הנגדית (counter-transference) בין המטפל למטופל. (סוגיה זו תידון בהרחבה בחלקו השני של המאמר העוסק באריקסון).

8 התרגום שלי (א.ד.), מתוך Jacques Barzun, *Clio and the Doctors: Psycho-History, Quanto-History and History*, Chicago & London 1974, pp. 4-5; See also William McKinley Runyan, 'Introduction: A Historical and Conceptual Background to Psychohistory', *Psychology and Historical Interpretation*, ed. William McKinley Runyan, New York & Oxford 1988, pp. 12-13; ב-1904 למפרט כבר היה ידוע כמתנגד חריף להיסטוריוגרפיה המקובלת שנתכבה בגרמניה של אותה העת, ובעיקר לנטייתה להתמקד בחקר האירוע והאישיות הבודדת על חשבון הממדים החברתיים והכלכליים הנרחבים יותר. אולם על אף שלמפרט, שהלך לעולמו ב-1915, שימש כמקור השראה לרבים שביקשו לשלב מתודות מן מדעי החברה בהיסטוריוגרפיה, ראוי לציין שכמעט ולא הצליח ליצור לעצמו יורשים או ממשיכים בימי חייו. אין תמא שרעיונותיו האיקונוקלסטיים זכו להד רב יותר בארצות הברית, ובייחוד באוניברסיטת קולומביה בה הוא נשא נאום זה, מאשר בארץ מולדתו. מימוש חזונו של מי שנחשב לילד הרע' של ההיסטוריוגרפיה הגרמנית נדחה, במידה רבה, לשליש האחרון של המאה העשרים. בהקשר זה ר. גם: Lamprecht, *What is History: Five Lectures on the Modern Science of History*, tr. E. A. Andrews, New York 1905 וכן Georg G. Iggers, 'The Historian Banished: Karl Lamprecht in Imperial Germany', *Central European History* 27 (1994), pp. 87-92. דוגמא מרתקת ליישום מאוחר של רעיונותיו של למפרט אודות מקומה של הפסיכולוגיה בחקר ההיסטוריה ניתן למצוא אצל ווהלר: Hans-Ulrich Wehler, 'Psychoanalysis and history', *Social Research* 47 (1980), pp. 519-536.

9 William L. Langer, 'The Next Assignment', *American Historical Review*, 63 (1958), p. 284. (התרגום והתוספת שלי, א.ד.).

10 לנגר (לעיל, הערה 9), ע' 284.

11 לעניין זה ר. Langer, *In and Out of the Ivory Tower: The Autobiography of William L. Langer* (New York: Neele Watson Academic Publications, 1977); introduction to Carl E. Schorske and Elizabeth Schorske, *Explorations in Crisis: Papers on International History* (Cambridge: Harvard University Press, 1969), Barzun, *Clio and the Doctors*, p. 13-12.

13 זיגמונד פרויד, 'זיכרון ילדות של לאונרדו דה-וינצ'י בתוך *מסות נבחרות*, תר. אריה בר, תל אביב תשל"ב, כרך ב', עמ' 111-167. על הרקע לחיבור זה ר. פירט גיי, *פרויד: פרשת חיים לזמנו*, תר. עדי גינצבורג-הירש, תל-אביב תשנ"ג, פרק שישי.

14 על יחסו של התרבות המצרית בכלל ופיתוח הייצוג הפסיכו-אנליטי של הנשר ר. במאמרו של אחד מתלמידיו הבולטים של ויליאם לנגר: קרל א' שורסקה, 'אל החפירה המצרית: פרויד ופסיכו-ארכיאולוגיה של תרבויות', *לחשוב עם ההיסטוריה: עיונים בדרך אל המודרניזם*, תר. דפנה לוי, ירושלים 2003, עמ' 157-176 ובייחוד ע' 170.

15 פרויד, 'זיכרון ילדות של לאונרדו דה-וינצ'י', ע' 125 (התוספת שלי, א.ד.).

16 Donna Arzt, 'Psychohistory and its discontents', *Biography*, 1 (1978), pp. 1-36; Meyer Schapiro, 'Leonardo and Freud: An art-historical study', *Renaissance Essays*, ed. Paul O. Kristeller and Philip P. Weiner, New York 1968, pp. 303-337.

17 פרויד, 'זיכרון ילדות של לאונרדו דה-וינצ'י', ע' 125 (התוספת שלי, א.ד.).

18 שם, עמ' 160-161.

19 שם, ע' 164.

20 Preserved Smith, 'Luther's Early Development', *American Journal of Psychology*, 24 (1913), pp. 360-377. על

עמדה דומה חזר סמית' גם בספרו: "a neurotic vein may be detected in his [i.e. Luther's] violence of language, in his obsession by the devil, and, one is tempted to add, in that conception of God as a cruel and capricious tyrant, which he himself confessed was repugnant to natural feeling." Quoted from Smith, *The Life and Letters of Martin Luther* (Boston: Houghton Mifflin, 1911), p. viii

21 Karl Abraham, 'Giovanni Segantini: A Psychoanalytic Study (1911)', *Clinical Papers and Essays on Psycho-Analysis*, tr. Hilda C. Abraham and D. R. Ellison, New-York 1955, pp. 210-261; idem., 'Amenhotep IV (Ikhnaton): A psychoanalytic contribution to the understanding of his personality and the monotheistic cult of Aton', *Psychoanalytic Quarterly*, 4 (1935), pp. 5-33. חיבורו של אברהם אודות המהפך הדתי פרעה אמתון, שהיה ידוע כאמנחותפ הרביעי, כמו גם פולחן אתון הקדים באופן ישיר היבטים רבים שפיתח פרויד בשנים האחרונות לחייו בחיבורו הפולמוסי *משה האיש ואמונת הייחוד*. לברירה של סוגיה זה ר. ספרו המאלף של יוסף חיים ירושלמי, *משה של פרויד: יחודות סופית ואינסופית*, תר. דן דאור, ירושלים, תשס"ו.

22 J. C. Fugel, 'On the Character and Married Life of Henry VIII', *International Journal of Psychoanalysis*, 1 (1920), pp. 24-55; L. Pierce Clark, *Lincoln: A Psychobiography* New York 1933.

23 ר. הערה 21 לעיל.

24 הטענות המרכזיות במקרהו של דוסטויבסקי הוצגו בידי ג'וזף פרנק, אשר חיבר את הביוגרפיה המונומנטאלית שלו בארבעה כרכים בין 1977 ל-1995: Joseph Frank, *Dostoevsky, vol. I: The Seeds of Revolt, 1821-1849*, Princeton, NJ 1977, esp.

- 382 p. לביקורות על חיבורו של פרויד על דה-וינצ'י ר. לעיל הערה 16. גם הפסיכו-ביוגרפיה המרכזית שנכתבה במהלך שנות השלושים (ויצאה לאור רק לאחר מותו של פרויד) על חייו של הנשיא וודרו וילסון (Wilson) נכתבה בעיקרה על ידי פרויד, אף ששמו מופיע לצד זה של ויליאם ה. בולט (Bullitt). ר. Sigmund Freud and William C. Bullitt, *Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study*, Boston 1967. על הרקע לכתיבת חיבור זה ר. גיי, *פרויד: פרשת חיים*, פרק י"א, ובייחוד עמ' 444-446, 496-500 וכן הערות לפרק זה בעמ' 655-657. כן ר. Alexander L. George, 'Some Uses of Dynamic Psychology in Political Biography: Case Materials on Woodrow Wilson', *Psycho/History*, ed. G. Cocks and T. L. Crosby, pp. 132-156. כך או כך, בסיכומו של דבר, יהא זה קשה לציין יורשים או ממשיכים פסיכו-ביוגרפים למגמת הכתיבה אותה הטוה פרויד לפני מלחמת העולם השנייה.
- ²⁵ מצוטט אצל: Anthony Storr, 'Psychiatry and Literary Biography', *The Art of Literary Biography*, ed. John Batchelor, Oxford 1995, pp. 73-74. (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).
- ²⁶ הוסרל טבע את המונח *Phänomenologische Psychologie* ("פסיכולוגיה פנומנולוגית") בהרצאה בשנת 1925 וחוקרי היידגר מוצאים בספרו משנת 1927, *Sein und Zeit* (יש זמן) פרשנות אקזיסטנציאליסטית לאותה מגמה.
- ²⁷ Peter Loewenberg, 'Psychoanalytic Models of History: Freud and Adler', *Psychology and Historical Interpretation*, ed. W. M. Runyan, pp. 126-156. See also commentary by Robert S. Wallerstein, *ibid.*, pp. 157-165.
- ²⁸ James H. Robins, 'The New Allies of History' (1910), reprinted in Robins, *The New History* (New York, 1912). על קבוצת 'ההיסטוריונים החדשים' (New Historians) עליה נמנה רובינסון בקולומביה ר.
- Peter Novick, *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession* (Cambridge, 1988), esp. cahps. 4-5
- ²⁹ ר. Harry Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, New York 1986, p. 346. מאמריו המרכזיים של ברנס בפסיכו-היסטוריה: Harry Elmer Barnes, 'Psychology and History', *American Journal of Psychology*, 30 (1919), pp. 337-376; idem., 'Psychology and History: Some reasons for Predicting Their More Active Cooperation in the Future', *American Journal of Psychology*, 30 (1920), pp. 300-337; idem., 'Some reflections on the Possible Service of Analytical Psychology to History', *Psychological Review*, 8 (1921), pp. 22-37. למאמר המסכם את תרומת ברנס לדיסציפלינה ר. פרק 8 בספרו של פיטר נוביק (לעיל, הערה 28) וכן Justus D. Doenecke, 'Harry Elmer Barnes', *Wisconsin Magazine of History* (summer 1973), pp. 311-23.
- ³⁰ המעין ברשימה הביבליוגרפית של חיבורים פסיכו-היסטוריים שערך הפסיכולוג לוי דמאוס ב-1975 יבחין בנקל בפרץ פתאומי זה של כתיבה. (ר. לעיל הע. 7) זוהי עדות נוספת לעניין העצום ששיח הטוטליטריזם עורר בחוקרי הנפש: מתוך למעלה מחמישים פריטים העוסקים בנושא זה, לפחות 36 חיבורים נכתבו לפני 1965.
- ³¹ Alfred Adler, 'Bolshevismus und Seelenkunde', *International Rundschau*, Zürich, 2 (1918), pp. 15-16.
- ³² Mary Higgins, *The Mass Psychology of Fascism* Harmondsworth, Middlesex 1970. כמו כן ר. Wilhelm Reich, *Reich Speaks of Freud: Wilhelm Reich Discusses his Work and his Relationship with Sigmund Freud*, tr. Therese Pol, New York 1967.
- ³³ Kurt Lewin, 'Some Social-Psychological Differences Between the U. S. and Germany', *Character and Personality*, 4 (1936), pp. 265-293.
- ³⁴ Erik Erikson, 'Hitler's Imagery and German Youth', *American Psychiatry Journal*, 5 (1942), pp. 475-493; Idem, 'Wholeness and totality – a Psychiatry contribution', *Totalitarianism*, ed. Earl J. Friedrich, Cambridge, MA 1954.
- Erich Fromm, 'On the problems of German Characterology', *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 5 (1943), pp. 79-83; Idem, 'Should we hate Hitler?', *Journal of Home Economics*, 34 (1942), pp. 220-223; Idem, 'What shall we do with Germany?', *Saturday Review of Literature* (29 May, 1943).
- ³⁵ William Brown, 'The Psychology of Modern Germany', *British Journal of Psychology*, 34 (1944), pp. 43-59.
- ³⁶ Gustav Bychowsky, 'Joseph Stalin: Paranoia and the Dictatorship of the Proletariat', *The Psychoanalytic Interpretation of History*, ed. B. R. Wolman, New York 1971, pp. 115-149.
- ³⁷ Raymond De Saussure, 'Collective Neuroses of Germany', *Free World*, 5 (1943), pp. 121-126.
- ³⁸ Leo Alexander, 'Sociopsychologic Structure of the SS: Psychiatric Report of the Nürenberg Trials for War Crimes', *Archives of Neurology and Psychiatry*, 59 (1948), pp. 622-634; Idem, 'War Crimes: Their Social-Psychological Aspects', *The American Journal of Psychiatry* 105 (1948), pp. 170-177.
- ³⁹ Harry Slochower, 'Hitler's 'elevation' of the Jew: Ego splitting and ego function', *American Imago*, 28 (1971), pp. 304-318. Alfred Sleigh, 'Hitler: A study in megalomania', *Canadian Psychiatric Association Journal*, 11 (1966), pp. 218-219. Bradley F. Smith, *Adolph Hitler: His Family, Childhood and Youth*, Stanford, CA 1967.
- ⁴⁰ G. M. Gilbert, 'Goering, amiable psychopath', *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43 (1948), pp. 211-229. Idem, *The Psychology of Dictatorship*, New York 1950.
- ⁴¹ Henry V. Dicks, 'Personality Traits and National Socialistic Ideology', *Human Relations*, 3 (1950), pp. 111-154.
- ⁴² Idem, 'Observations on contemporary Russian behavior', *ibid.*, 5 (1952), pp. 111-177.
- ⁴³ Nathan Leithes, 'Panic and defenses against panic in the Bolshevik view of politics', *Psychoanalysis and the Social Sciences*, 4 (1955).
- ⁴⁴ Theodor W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality*, New York 1950. ספרו של אדורנו זכה לקיתונות של רותחין, ואדורנו הואשם על-ידי רבים שהתמקדות היתר שלו באישיות הסמכותנית הנכנעת לפאשיזם הוא העלים עין מזו החיה תחת משטרים קומוניסטיים. בהקשר זה ר. John Levi Martin, "The Authoritarian Personality, 50 Years Later: What Questions Are There for Political Psychology?", *Political Psychology* 22:1 (2001), pp. 1-26, and Edward Shils, "Authoritarianism: 'Right' and 'Left'", in Richard Christie and Marie Jahoda (eds.), *Studies in the Scope and Method of "The Authoritarian Personality"* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1954)
- ⁴⁵ Erich Fromm, *Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud*, New York 1962; Idem, *Escape from Freedom*, New York 1941.
- ⁴⁶ Herbert Marcuse, *Psychoanalyse und Politik*, Frankfurt am Main 1968; idem, 'The Social Implications of Freudian Revisionism', *Dissent*, 2 (1955), pp. 221-224.

- Imagination: A History of the Frankfurt School and Institute of Social Research 1923-1950*, London 1973; Idem., *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukacs to Habermas*, Berkeley 1984.
- Harrold Laswell, *Psychopathology and Politics*, Chicago 1930; Idem., *Power and Personality*, New York 1948.⁴⁷
- McKinley Runyan, *Psychology and Historical Interpretation*, p. 15.⁴⁸
- שם, עמ' 3-62 וכן דמאוס, *ביבליוגרפיה* (לעיל, הערה 7).⁴⁹
- D. J. Levinson, 'Exploration in biography: Evolution of individual Life : לסקירה של פרסומיהם של חברי קבוצה ר. Structure in Adulthood', *Further Explorations in Personality*, ed. A. Rabin et al., New York 1981
- פרסומים קודמים בעלי אופי פסיכו-היסטורי שמקורם באוניברסיטת הרווארד ובהם: Morton Prince, *Psychology of the Kaiser: A study in his Sentiments and His Obsession*, Boston 1915; idem, 'Roosevelt as analyzed by the new psychology', *New York Times* (24 March, 1912), pp. 1-2; G. Stanley Hall, *Jesus, the Christ, in the Light of Psychology*, Garden City, NY 1917.
- McKinley Runyan, *Psychology and Historical Interpretation*, p. 16.⁵¹
- דמאוס (לעיל, הערה 7), 'הקדמה', עמ' viii. (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).⁵²
- George M. Kren and Leon H. Rappoport, 'Introduction: Values, Methods, and the Utility of Psychohistory', *Varieties of psychohistory*, eds. G. M. Kren and L. H. Rappoport, pp. 1-16.⁵³
- Miles F. Shore, 'Biography in the 1980s', *The New History, the 1980s and beyond: Studies in Interdisciplinary History*, ed. Theodore K. Rabb and Robert I. Rotenberg, Princeton, NJ 1982, p. 95.⁵⁴
- עמ' 303-337. (לעיל, הערה 16),⁵⁵
- Erik H. Erikson, *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History* London: Faber and Faber Ltd., 1958.⁵⁶
- בעניין זה הודה גם לנגר במאמרו. לנגר (לעיל, הערה 9), ע' 288.⁵⁷
- ר. הערה 28 לעיל, וכן לנגר (לעיל, הערה 9), עמ' 301-302 והערות 56-57 אצל לנגר.
- David D. Lee, 'Erikson, Erik H.', *Encyclopedia of Historians*, ed. Kelly Boyd, vol. I, pp. 362-363.⁵⁸
- Preserved Smith, 'Luther's Early Development', *Young Man Luther*, p. 26. (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).⁵⁹
- מצוטט אצל Erikson, *Young Man Luther*, p. 26. (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).⁶⁰
- שם, ע' 243 (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).⁶¹
- Erik H. Erikson, *Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence*, New York 1969.⁶²
- Erikson, *Insight and Responsibility: Lectures on the Ethical Implications of Psychoanalytic Insight*, London 1964, p. 73. (התרגום והתוספת שלי, א. ד.).⁶³
- Charles B. Strozier, 'Disciplined Subjectivity and the Psychohistorian: A Critical look at the Work of Erik H. Erikson', *Psycho/History*, ed. G. Cocks and T. L. Crosby, pp. 45-49; Donald Capps, Walter H. Capps, M. Gerald Bradford (eds.), *Encounter With Erikson: Historical Interpretation and Religious Biography*, Missoula, MT 1977.⁶⁴
- John Klauber, 'On the Dual Use of Historical and Scientific Method in Psychoanalysis', *International Journal of Psycho-Analysis*, 49 (1968), pp. 80-88.⁶⁵
- ר. דעותיהם המנוגדות של ההיסטוריון חובב הפסיכואנליזה מאירהוף לעומת הפסיכולוג הנס אייזק הרואה את התבונות שלה, לכל היותר, כתבונת של השכל הישר (Common sense). Hans J. Eysenck, 'What is Wrong with Psychoanalysis?', *Psycho/History*, ed. Cocks and Crosby, pp. 3-16; Hans Meyerhoff, 'On Psychoanalysis as History', *ibid.*, pp. 17-29; מפאת קוצר היריעה לא אוכל להיכנס אל הדיון המורכב בפילוסופיה של ההיסטוריה שהציע קולינגווד, מה עוד שמרבית כתביו, אשר פורסמו לאחר מותו, אינם מותירים הגדרה חדה דיה למהותה של שיטת ההזדהות והחשיבה מחדש שהוא דרש מן ההיסטוריון. פרשניו, שהמרכזי שבהם הוא ויליאם דריי, עסקו בהבהרת מושג זה בהרחבה: William H. Dray, *History as Re-enactment: R.G. Collingwood's Idea of History*, Oxford 1995; Peter Skagestad, *Making Sense of History: The Philosophies of Popper and Collingwood*, Oslo 1975.⁶⁶
- Erik H. Erikson, 'On the Nature of Psycho-Historical Evidence: In Search of Gandhi', *Daedalus*, 97 (1968), p. 709.⁶⁷
- Miles F. Shore, 'Biography in the 1980s', pp. 96-99.⁶⁸
- John Klauber, 'On the Dual Use of Historical and Scientific Method in Psychoanalysis', *International Journal of Psycho-Analysis*, 49 (1968), pp. 80-88.⁶⁹
- ר. סיכום הנתונים אצל McKinley Runyan, *Psychology and Historical Interpretation*, esp. p. 21.⁷⁰
- B. M. Racliffe, 'The decline of biography in French historiography: The ambivalent legacy of the 'Annales' tradition', *Proceeding of the Annual Meeting of the Western Society for French History*, 8 (1980), pp. 556-567.⁷¹
- ר. מאמרו התיאורטי המרכזי של ברודל משנת 1958, בו הוא מסביר מהו מבנה של תפיסתו הסטרוקטורלית של שלושת ממדי הזמן, שהודפס מחדש בקובץ מאמרו: Fernand Braudel, *Ecrits sur l'Histoire*, Paris 1969, vol. I, pp. 41-83; See also Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales school, 1929-89*, Stanford, CA 1990; פרטנן ברודל והחזון הטוטלי-גלובלי, *זמנים*, 21 (1986), עמ' 71-81.⁷²
- Peter Burke, *History and Social Theory*, Cambridge 1992, pp. 1-21 and 91-96.⁷³
- מרק בלוד, *אפולוגיה על ההיסטוריה*, או, *מקצועו של ההיסטוריון*, תר. צביה זמירי, ירושלים תשס"ב, עמ' 198.⁷⁴
- שם, עמ' 84-85. בלוד לא היה היחיד מבין אבות האגאל שיעד לפסיכולוגיה תפקיד מסוג זה. גם אצל פבר (Febvre) אנו מוצאים בשלבי מוקדם למדי את המושג historique psychologique לחיבור את החיים הרגשיים של האדם על כל ביטוייהם. ר. Lucien Febvre, 'History and psychology', *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*, ed. Peter Burke, London 1973, pp. 1-11; Idem, 'Sensibility and history: How to reconstitute the emotional life of the past', *ibid.*, pp. 12-26. E. W. Marvik, 'The 'Annales' and the unconscious: Continuity and contrast within and without the historical school', *Psychohistory Review*, 13 (1985), pp. 42-52.⁷⁵
- בשימוש שלי במונח 'פוזיטיביזם' אין כוונתי לכתובה ההיסטורית המזוהה, בצדק או של א בצדק, עם ההיסטוריון הגרמני לאופולד פון רנקה (Ranke), שהאמין כי ניתן לכתוב היסטוריה אובייקטיבית אשר תתאר את העבר "כפי שהיה באמת". שימושי במונח חוזר אל המובן המקורי של המושג, כפי שהוא מקובל מחוץ לדליית אמותיהם של הדיונים ההיסטוריוגרפיים, מאז הוא

- נטבע בידי אוגוסט קונט (Comte). ר. בהקשר זה ארבעה מובנים לפחות שמוחסים למונח 'פוזיטיביזם' על ידי Harry Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, pp. 327-330.
- Alain Besançon, 'Psychoanalysis: Auxiliary science or historical method?', *Journal of Contemporary History*, 3⁷⁶ (1968), pp. 149-162; Idem, 'Histoire et psychoanalyse', *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, 19 (1964), pp. 237-249; Idem, 'Vers une histoire psychoanalytique', *Ibid.*, 24 (1969), pp. 594-616 and 1011-1033. Michel de Certeau, 'Ce que Freud fait de l'histoire, a propos de une névrose démoniaque ou XVII^e siècle', *Annales*, 25 (1970), pp. 654-667; idem, 'Histoire et psychanalyse', *La nouvelle histoire*, eds. J. Le Goff, R. Chartier, and J. Revel, Paris 1978, pp. 477-487; E.A. Lévy-Valensi, 'Histoire et psychologie?', *Annales*, 20 (1965), pp. 923-938; Jacques le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996; Idem, *Saint Francois d'Assise*, Paris 1999; Georges Duby, *Guillaume le Marechal: ou le meilleur chevalier du monde*, Paris 1984; Idem, *Saint Bernard, l'art cistercien*, Paris 1979.
- ⁷⁷ קלוד לוי שטראוס, *החשיבה הפראית*, תר. אליה גילדין, תל-אביב תשל"ג.
- ⁷⁸ זאב לוי, *הרמנויטיקה*, תל אביב תשמ"ו, עמ' 211-175.
- Saul Friedländer, *History and Psychoanalysis: An Inquiry into the Possibilities and Limits of Psychohistory*, tr. ⁷⁹ Susan Suleiman, New York & London 1978.
- אודות האפשרויות והגבולות של הפסיכו-היסטוריה' אלא ב'מסה' (Essai), היינו בחיבור בעל יומרות שאין כה מדעיות כפי שמשמע במובלע מן התרגום.
- ⁸⁰ שם, עמ' 2, 7 (התרגום שלי, א. ד. ת.).
- ⁸¹ קרל ג. המפל, 'הסבר במדע ובהיסטוריה', תר. ליאורה ברש, *חשיבה היסטורית*, בעריכת אלעזר וינריב, כרך ב', עמ' 61-41. במסגרת חיבורו השתמש פרידלנדר במוצהר במודל זה כדי לצאת נגד פרשנותו של פרויד לחייו של לאונרדו: פרידלנדר (לעיל, הערה 79), עמ' 22-21.
- ⁸² ר. בהקשר זה זאב לוי, *הרמנויטיקה*, וכן: Georg Henrik von Wright, *Explanation and understanding*, London 1971; William Outhwaite, *Understanding social life: the method called Verstehen*, London 1975. המבטא המרכזי של גישה זו הוא אבי ההרמנויטיקה, וילהלם דילתי (1833-1911), אשר התייחס בחיבוריו אל האימפליקציות של שיטתו בחקר ההיסטוריה. ר. Rudolf A. Makkreel and Frithjof Rodi (eds.), *Hermeneutics and the study of history: Wilhelm Dilthey*, Princeton, NJ 1996.
- ⁸³ ר. בהקשר זה חיבוריו של ישעיה ברלין שהוזכרו בהערה 6 לעיל וכן Donald R. Kelly, *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder*, New Heaven 1998, pp. 217-272; Georg G. Iggers, *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge*, Hanover, NH 1997; Philip Pomper, 'Problems of a Naturalistic Psychohistory', *History and Theory*, 12 (1973), pp. 367-388.
- ⁸⁴ Miles F. Shore, 'Biography in the 1980s', pp. 89-113, esp. pp. 90-92; Bruce Mazlish, 'What is Psycho-history?', *Varieties of Psychohistory*, ed. George M. Kren and Leon H. Rappoport, New York 1976, p. 18; idem., 'Group Psychology and problems of Contemporary History', *Psycho/History: Readings in the Method of Psychology, Psychoanalysis, and History*, eds. Geoffrey Cocks and Travis L. Crosby, New Heaven 1987, pp. 225-236; Gerald M. Platt, 'The sociological Endeavor and Psychoanalytic Thought', *ibid.*, pp. 237-253.
- ⁸⁵ פיטר גיי, *פרויד: פרשת חיים*, ע' 6.
- ⁸⁶ לסיכום, ראוי לציין את היעדרותה הכמעט-מוחלטת של כתיבה פסיכו-היסטורית או פסיכו-ביוגרפית בארץ. גם כיום אניטה שפירא, מחברת הביוגרפיות של ברל כצנלסון ויגאל אלון (ר. הע. 3 לעיל) ואלי שאלתיאל, מחבר הביוגרפיה על פנחס רוטנברג (פנחס רוטנברג: עלייתו ונפילתו של איש חזק בארץ-ישראל 1879-1942, תל אביב, תש"ן) הם ההיסטוריונים הממסדיים היחידים העושים שימוש בסוגה ספרותית זו, ואיש מביניהם אינו מגדיר עצמו כפסיכו-ביוגרף. למעט חיבורו התיאורטי של פרידלנדר שהוזכר לעיל ומאמר משנות השישים מאת מיכאל קונפינו, שניהם פרי השפעה מובהקת של הדור הצעיר של היסטוריוני האנאל, לא נתקלתי בכתבים מאת היסטוריון ישראלי אשר ביקש לייבא את השיטה לארץ, וספק אם פסיכו-אנליטיקאים ישראליים נוספים לקחו על עצמם משימה זו. ר. Michaël Confino, 'Histoire et Psychologie: A propos de la noblesse russe qu XVII^e siècle', *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, 25 (1967), pp. 1163-1205. בין השאר, את הביוגרפיה של המשוררת לאה גולדברג (אל לאה, תל אביב, תשנ"ה), לא ניסתה לענות בכתיבתה על המדדים של כתיבה פסיכו-היסטורית כפי שזו תוארה במסה זו, והגדירה את אופני כתיבתה באופן שונה לגמרי, הנסמך על תיאוריות פסיכולוגיות נרטיביות. ר. בהקשר זה ליבליך, 'על מלאכת הביוגרפיה', *דברים אחדים*, 2, 1997, עמ' 55-31. הניסיון היומרי ביותר של כתיבה פסיכו-היסטורית בישראל נעשה דווקא בידי פילוסוף: בספרו *הפילוסופים כבני אדם: חיי הפילוסופים וטיב מחשבתם*, תר. גבי דאור, תל-אביב תשמ"ד, ביקש בן-עמי שרפשטיין לגייס את התיאוריה הפסיכולוגית של בולבי (Bowlby), בשילוב עם אלה של דונלד ויניקוט (Winnicott) ואנה פרויד (Freud) כדי לנתח את אישיותם של עשרים ושישה פילוסופים ממונטיין בן המאה השש-עשרה ועד קאמי בן המאה העשרים. מעניין לציין, עם זאת, כי הספר היה רחוק מלעזעזע את אמות הסיפין וזכה לתהודה מוגבלת ביותר הן בארץ והן בחו"ל. (הגירסה המלאה של החיבור הופיעה באנגלית ארבע שנים קודם לכן תחת הכותרת: Ben-Ami (Scharfstein), *The philosophers: their lives and the nature of their thought*, Oxford 1980.)
- ⁸⁷ Charles Wright Mills, *The Sociological Imagination*, New York & Oxford 1959, esp. pp. 20-25; Quentin Skinner, Cambridge & Skinner, 'Introduction', *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, ed. Quentin Skinner, Cambridge & New York 1985, pp. 3-20.
- ⁸⁸ לנגר (לעיל, הערה 9), ע' 303 (התרגום שלי, א. ד. ת.).